

**Stanisław Achremczyk, Tadeusz
Baryła, Danuta Bogdan, Wojciech
Ciesielski, Zbigniew Fras, Lech
Gizelbach, Bohdan Łukaszewicz,
Edward Martuszewski, Jerzy
Przeracki, Krystyna Stasiewicz**

Notki bibliograficzne

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 139-169

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marian Arszyński, *Einige Gedanken zum Problem der Materialbedingtheit des Backsteinbaubetriebes*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Jg. 29, 1980, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, H. 2/3, ss. 63—65 ● Ostatnio można odnotować znaczny postęp w badaniach nad średniowiecznym ruchem budowlanym i ówczesną techniką. Poprawiła się również znajomość techniczno-organizacyjnych uwarunkowań budownictwa średniowiecznego. Za to ledwie dostrzega się dwojakość charakteru sposobu budowania z cegły i kamienia oraz związane z tym zależności. Omawiany artykuł stawia sobie za cel właśnie nakreślenie podstawowych różnic występujących przy budowaniu z cegły i kamienia. Autor rozpatruje różnice organizacyjne w budownictwie ceglany w porównaniu do kamiennego, zagadnienia wytwarzania i jakości materiałów używanych w obu tych rodzajach architektonicznych, technikę, przebieg i charakter prac budowlanych (m.in. odniesienie koniecznych prac przygotowawczych do właściwego zapoczątkowania budowy), potrzeby kwalifikacyjne grup zawodowych pracujących przy budowach z cegły i kamienia oraz rolę mistrza budowlanego (architekta) w tych przedsięwzięciach. — (J. P.)

Antoni Czacharowski, *Die wirtschaftlichen, politischen und sozialen Probleme der Führungsschicht in den Städten des Deutsch-Ordenslandes am Anfang des 15. Jahrhunderts*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greiswald, Jg. 30, 1981, Gesellschaft- und sprachwissenschaftliche Reihe, H. 1/2, ss. 29—32 ● Jednym z mało zauważanych problemów związanych z Wielką Wojną Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim jest stosunek społeczeństwa miejskiego, a szczególnie jego górnej warstwy, tak do władzy Zakonu, jak też i do państwa polskiego. Wielkie miasta pruskie bowiem miały wówczas po raz pierwszy sposobność do odegrania samodzielnej roli w burzliwym splocie wydarzeń początku XV stulecia.

Autor zwrócił uwagę na konflikty na tle prawa składu między Toruniem i Krakowem oraz na fakt, iż rywalizacja gospodarcza miast pruskich — głównie Torunia i Gdańska — nie przeszkadzała ich warstwom kupieckim zachowywać solidarność w zmaganiach z Zakonem. Pierwsze spory na linii Zakon — wielkie miasta występowały już w końcu XIV wieku (1388), a przybrały na sile przed 1410 rokiem. A. Czacharowski omówił stosunek wielkich miast pruskich do Zakonu i Polski podczas wydarzeń Wielkiej Wojny oraz podkreślił, że w poczynaniach politycznych miast poważną rolę odgrywały ich interesy ekonomiczne, w których najbardziej zaangażowana była warstwa najwyższa. Zakon czasowo przełamał opór miast pruskich, ale Wielka Wojna była dla nich pierwszym doświadczeniem politycznym w walce z Zakonem. Doświadczenie to poparte późniejszym współdziałaniem miast ze szlachtą pruską zaowocowało w latach wojny trzynastoletniej. — (J. P.)

Lothar Dralle, *Die Ausgaben des Deutschordenshochmeisters Friedrich von Sachsen (1498—1510). Ein Beitrag zur Finanzgeschichte*, Zeitschrift für Ostforschung, Jg. 30, 1981, H. 2, ss. 195—228 ● W kolejnym artykule z cyklu wprowadzenia do historii finansów Zakonu Krzyżackiego u schyłku XV wieku autor przedstawił analizę wydatków wielkiego mistrza Fryderyka Saskiego (1498—1510). Przyczynę ten opiera się głównie na zachowanych rejestrach „Rentkammer”. Różnorodne wydatki zostały uporządkowane w dziewięciu grupach: wydatki własne wielkiego mistrza, koszty osobowe (utrzymanie personelu), wydatki na utrzymanie piwnicy i kuchni, wydatki związane z osobistymi interesami politycznymi, zobowiązania wielkiego mistrza, wydatki izb skarbowych, wydatki na zbrojownie, koszty finansowania gospodarki własnej, wydatki ogólne (wspólne). Całość uzupełniają tabele przeglądowe (przekroje roczne). — (W. C.)

Jerzy Frycz, *Die Burgbauten des Ritterordens in Preussen*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Jg. 29, 1980, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, H. 2/3, ss. 45—56 ● Zamki krzyżackie w północnej i środkowej Europie są fenomenem fascynującym badaczy już od końca XVIII wieku. Autor wyróżnił następujące ich rodzaje: 1) zamki jako siedziby konwentów zakonnych, 2) wielkie zamki jako siedziby wójtów i prokuratorów, 3) mniejsze budowle jako siedziby urzędników zakonnych w miastach, 4) budowle o charakterze gospodarczym. Obok zamków zakonnych, w państwie krzyżackim spotykamy podobne budowle w częściach kościelnych. Te autor podzielił na: a) zamki biskupie, b) zamki kapitułne lub biskupie będące siedzibami zarządców pewnych dóbr ziemskich, c) różnorakie umocnione założenia katedralne.

Z kolei J. Frycz omówił dotychczasowe osiągnięcia historyków sztuki i archeologów w dziedzinie badań nad zamkami krzyżackimi w Prusach, ich genezę i funkcjami, przedstawił ich typologię, a na koniec zarysował trzy okresy historyczne w architekturze państwa krzyżackiego: 1) do lat siedemdziesiątych XIII wieku, 2) od lat siedemdziesiątych XIII do początku XV wieku, 3) po 1410 roku. Autor wspominał również o sprawie finansowania budowli zamkowych. Wydaje się, iż to ciekawe i złożone zagadnienie tak w odniesieniu do zamków, jak tym bardziej do kościołów w państwie krzyżackim, godne jest szerszego potraktowania. — (J. P.)

Karol Górski, *Descriptiones Terrarum. Nowo odkryte źródło do dziejów Prus w XIII wieku*, Zapiski Historyczne, 1981, t. 46, z. 1, ss. 7—16 ● W 1979 roku Marvin L. Colker z Virginia University opublikował na łamach „Speculum” nieznaną dotąd opis środkowej i wschodniej Europy *Descriptiones Terrarum*. Tekst ten pochodzi z trzynastowiecznego kodeksu proveniencji irlandzkiej znajdującego się w bibliotece Trinity College w Dublinie. Dziełko owo stanowi wstęp do opisu Tatarów, ale poza wstępem geograficznym nic się zeń nie zachowało.

K. Górski analizuje dane *Descriptiones*, sprawę autorstwa i znaczenia tego przekazu w gronie znanych dotąd źródeł trzynastowiecznych. Tekst powstał między 1255 a 1260 rokiem, a jego autora należy szukać w kręgu polskich

i czeskich dominikanów lub franciszkanów. Po dogłębnej analizie czterech możliwych autorów źródła, uczony toruński wskazuje na dominikanina Henryka, biskupa Jaćwieży.

Descriptiones charakteryzują się wysokim stopniem podawanych informacji. Zaslęgują one na uwagę również dlatego, że reprezentują niekrzyżacką wersję wiadomości o misji Chrystiana, pierwszego biskupa pruskiego, któremu to przypisują nawrócenie Prusów. Wersja ta powstała w około trzydzieści lat po przybyciu zakonu krzyżackiego do Prus. Podważa ona zasługi Krzyżaków w dziele nawracania Prusów i podkreśla wyższość misji słowem nad nawracanie mieczem. Powyższe dane wskazują na to, iż *Descriptiones* reprezentują oficjalne poglądy dworu czeskiego wysuwające jako przywódcę misji bałtyckiej i pruskiej Przemysła II Ottokara. Potwierdza to złożenie, w 1273 roku, soborowi w Lyonie identycznego w tenorze memoriału biskupa ołomunieckiego Brunona. — (J.P.)

Jerzy Kłoczowski, *Kler katolicki w Polsce średniowiecznej; problem pochodzenia i dróg awansu*, Kwartalnik Historyczny, 1981, R. 88, nr 4, s. 923—938

● W badaniach nad elitami umysłowymi średniowiecza duże znaczenie mają badania nad duchowieństwem. W omawianym artykule autor zarysował problematykę pochodzenia i dróg awansu kleru świeckiego, zakonników, kanoników i biskupów w średniowieczu polskim.

Kler świecki w znakomitej większości pochodził z obszaru tej diecezji, w której dany duchowny miał swoje stanowisko i uposażenie. Przykładowo w latach 1466—1525 spośród studentów diecezji warmińskiej uczących się w różnych uniwersytetach europejskich ponad 96% pochodziło z miast. Również wśród członków zgromadzeń klasztornych zasadniczy trzon stanowili mieszczanie, podobnie jak i wśród kapituł pruskich (np. w kapitułach fromborskiej i dobromiejskiej). Szlachta miała natomiast zdecydowaną przewagę wśród biskupów, choć np. w Prusach i mieszczaństwo było bardzo silnie reprezentowane w gronie ordynariuszy diecezji (kapituła fromborska stanowiła szczególnie silny bastion wpływów mieszczan, głównie patrycjatu Gdańska i Torunia). Autor podkreślił także wyjątkową rolę wykształcenia, jako warunku dochodzenia do godności biskupiej ludzi z różnych warstw społecznych. — (J.P.)

Elżbieta Pilecka, *Entwicklung der gotischen Giebelform im Ermland. Untersuchung eines Architekturdetails*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Jg. 29, 1980, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, H. 2/3, ss. 73—82 ● Artykuł, opracowany na podstawie pracy magisterskiej autorki *Próba typologii szczytów gotyckich na Warmii* (Toruń 1977), dotyczy często występującego w kościołach warmińskich detalu architektonicznego stanowiącego o charakterze budownictwa gotyckiego.

Na Warmii mamy 174 szczyty gotyckie, z których część znamy już tylko z ikonografii. Po wskazaniu na specyfikę rozwoju politycznego, społeczno-gospodarczego i kulturalnego Warmii w średniowieczu i czasach nowożytnych autorka dokonała analizy architektonicznej szczytów powstałych w trzech etapach budownictwa warmińskiego (do 1350 roku, lata 1350—1420, XV wiek

i pierwsza połowa XVI). Na jej podstawie stwierdziła brak konsekwentnej linii rozwojowej szczytów warmińskich. Skonstatowała ponadto, że architektura warmińska lat 1300—1550 nie jest ani wyizolowana, ani indywidualna choćby w porównaniu z regionami sąsiednimi. — (J. P.)

Jan Powierski, *Świętopełk gdański i Kazimierz kujawsko-łęczycki w rywalizacji z zakonem krzyżackim o ziemię bałtyjskie w latach 1250 — połowa 1252*, Rocznik Gdański, 1981, t. 41, z. 1, ss. 37—88 ● Jest to kolejny artykuł J. Powierskiego zmierzający do ustalenia szczegółowej faktografii dziejów stosunków polsko-krzyżackich w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XIII stulecia. Obok wielostronnej ekspansji w kierunku Prus ważnymi czynnikami politycznymi były w tych latach dwa konflikty: kujawsko-krzyżacki i pomorsko-krzyżacki (autor doprowadził swoje rozważania do ugody kujawsko-krzyżackiej z 26 lipca 1252 roku). W latach 1250—1252 zaczęło się krystalizować grono rywali zakonu krzyżackiego i wielkiego księcia litewskiego, Mendoga: na zachodzie Świętopełk pomorski i Kazimierz kujawsko-łęczycki, na południu brat Kazimierza — Siemomysł i Bolesław Wstydlivy, na południowym wschodzie Romanowicze halicko-wołyńscy Daniel i Wasylko, a na północnym wschodzie Jaćwiegowie i Żmudzini.

Wśród tak szerokiej plejady przeciwników Zakonu Krzyżackiego i Mendoga nie było jednak współdziałania, a książęta piastowscy nie byli zdecydowani na podjęcie wojny, co umożliwiło Krzyżakom przetrwanie tego okresu bez strat terytorialnych i utrwalenie ich sojuszu z Mendogiem. Dawne walki Świętopełka z Kazimierzem przeszkadzały tym książętom w przełamaniu wzajemnych niechęci i zawarciu porozumienia antykrzyżackiego (wcześniej, w latach 1242—1244, Kazimierz właściwie nawet uratował państwo krzyżackie od likwidacji, popierając je w wojnie z Pomorzem Gdańskim). — (J. P.)

Szczepny Skibiński, *Die Staatsideologie der Marienburger Schlosskapelle*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Jg. 29, 1980, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, H. 2/3, ss. 57—62 ● Po 1309 roku Malbork stał się centralną siedzibą Zakonu Krzyżackiego w Prusach, co znalazło odzwierciedlenie symboliczne i formalne, m.in. w kształcie architektonicznym tamtejszej kaplicy zamkowej. W jej wyglądzie zewnętrznym zwracała uwagę — dziś już niestety nie istniejąca — kolosalna postać Marii z Dzieciątkiem. Autor wyróżnił trzy jej cechy: wielkość rzeźby, jej połączenie z całym zespołem architektonicznym czy też ściślej z murami zamkowymi oraz ikonograficzny typ figury maryjnej. Uwydatnienie olbrzymiej postaci Najświętszej Marii Panny miało swoje szczególne znaczenie w związku z identyfikacją nazwy miasta z imieniem Marii (Marienburg). Związek rzeźby z murami zamkowymi i miejskimi wyrażał opiekuńczą rolę Marii wobec poświęconego jej zamku i miasta, zaś ikonograficznie wyobrażenie postaci Marii miało charakter triumfujący, zwycięski.

Podkreślając analogie z śródziemnomorskim kręgiem kulturowym Skibiński zwrócił uwagę na to, że kult maryjny, a więc czczenie patronki stolicy państwa, samego państwa i Zakonu, był prostą i skuteczną formą budzenia świadomości państwowej oraz istotnym czynnikiem propagandowym, integru-

jącym i umacniającym poczucie przynależności państwowej. Malborska kaplica zamkowa była symbolem prestiżu i siły państwa krzyżackiego. Jej poszczególne elementy architektoniczne uwidaczniały sakralizację historii zakonu i jego struktur (tak, jak równocześnie miało to miejsce w kronice Dusburga), co miało dać podstawy do egzystencji i ekspansji państwa zakonnego. — (J. P.)

Jerzy Stankiewicz, *Einige kunsthistorisch-ästhetische Probleme bei Restaurierungsarbeiten an Backsteinbauten*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Jg. 29, 1980, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, H. 2/3, ss. 95—100 ● Zwrócono tutaj uwagę na historyczne i estetyczne aspekty restauracji średniowiecznego i nowożytnego budownictwa ceglanoego w basenie Morza Bałtyckiego. Jest to refleksja z punktu widzenia potrzeb konserwatorskich i poczucia wrażliwości współczesnych ludzi. Na wielu konkretnych przykładach (m.in. z Gdańska, Malborka, Oliwy, Krakowa, a wspomniano również np. Toruń, Elbląg i Braniewo) autor zastanawia się, jak dalece wiernie i z jakich materiałów należy odtwarzać zniszczone budowle ceglano, ich fragmenty czy elementy i do jakiego stopnia trzeba zachowywać cechy i styl epoki, w której dany zabytek powstał. Obecnie, kiedy w budownictwie niesłusznie i szkodliwie króluje żelazo i beton, ludzie potrzebują kontaktu z budownictwem ceglano, będącym synonimem przeszłości i pozwalającym lepiej zrozumieć prawidłowości rozwojowe architektury od średniowiecza po współczesność. — (J. P.)

Walter Stark, *Zum Handel Danzigs in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Jg. 30, 1981, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe, H. 1/2, ss. 41—44 ● Wskazano tu na kilka otwartych względnie kontrowersyjnych kwestii dotyczących dziejów handlu gdańskiego w latach 1380/90 — 1454/66: a) zagadnienie form, intensywności i rozległości stosunków handlowych Gdańska z Prusami oraz Polską i Litwą, b) problem struktury gdańskiego handlu dalekomorskiego, a szczególnie roli zboża jako artykułu eksportowego, c) kwestię form organizacyjnych i metod gdańskiego ruchu handlowego i pieniężnego w obrocie morskim i lądowym, d) zagadnienie funkcji portu gdańskiego jako portu pośredniczącego i miejsca składowego miast inflanckich w ich handlu z Europą Zachodnią.

W. Stark podniósł sprawę roli mało dotąd wykorzystywanych ksiąg i listów handlowych. Obok opublikowanych ksiąg i listów handlowych Hildebranda Veckinchusena autor zwrócił uwagę na przechowywaną w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku księgę handlową z lat 1421—1454, przedstawiając obszernie jej zawartość i znaczenie badawcze. — (J. P.)

Jan Szymczak, *Udział synów Konrada I Mazowieckiego w realizacji jego planów politycznych*, Rocznik Łódzki, 1980, t. 29, ss. 9—54 ● Nagła śmierć Leszka Białego w końcu 1227 roku spowodowała, iż jego brat — Konrad Mazowiecki — zgłosił swoją kandydaturę do tronu krakowskiego. W ten sposób

do programu północnego swej polityki, określanego jako sprawa pruska, dołączył on program południowy. Te dwukierunkowe działania przyspieszyły włączenie synów księcia w realizację jego zamierzeń politycznych. Konrad miał pięciu synów (oraz cztery córki): najstarszym był Bolesław, drugim — Siemowit tzw. starszy (zmarł w wieku 15 lat), średnim — Kazimierz, czwartym — Siemowit młodszy, a najmłodszym — Ziemomysł (zmarł w wieku 16 lat). W realizacji posunięć politycznych Konrada główną rolę odegrali Bolesław i Kazimierz.

W polityce księcia wobec synów autor wyodrębnił dwa okresy rozdzielone zjazdem w Dankowie w połowie 1238 roku, zapoczątkowującym większą samodzielność Bolesława i Kazimierza. Bolesław wspomagał ojca w realizacji priorytetowego dlań planu południowego, Kazimierz zaś od początku został przeznaczony do czuwania nad kwestią pruską. Jej fiasko kazało mu zainteresować się bardziej Pomorzem Gdańskim. Gdy w 1247 roku umarł Konrad, a w 1248 roku — Bolesław, Kazimierz zaangażował się odtąd głównie w sprawy pomorsko-pruskie. — (J. P.)

Tedeusz Ulewicz, *Wnuk Jana Dantyszka wybitnym pisarzem hiszpańskim* (Lucas Gracian Dantisco), *Silva Rerum. Series nova...*, Kraków 1981, Wydawnictwo Literackie, ss. 56—63 ● Artykuł przypomina zapomnianą postać kultury literackiej XVI stulecia, symbol związków intelektualnych hiszpańsko-polskich — wnuka Jana Dantyszka, Łukasza Gracjana „jakiego miał z nieślubnej swej córki Juany, owocu dawniejszej miłości z Hiszpanką Izabelą Delgado (czy Delgada lub del Gada, jaką ją nazywa Pocięcha), wówczas wdową po Michale Navarro Azpilcueta”. Juana — żona sekretarza Karola V, pisarza i humanisty Diego Graciana de Alderete — była matką trzynastoorga dzieci, z których dwoje zapisało się w pamięci literackiej. Byli to: Hieronim (1545—1614) głośny pisarz religijny, karmelita — mistyk oraz Łukasz Gracjan Dantisco, ur. w 1543 roku w Valladolid, zm. 8 lipca 1587 roku w Madrycie. Łukasz Gracjan był notariuszem, cenzorem, bibliotekarzem i pisarzem wstawionym słynnym traktatem o dobrych manierach i zachowaniu się kulturalnego szlachcica „Galateo espanol” — dzieła ukończonego w 1582 roku, a wydanego po raz pierwszy w 1593 roku w Barcelonie i mającego do końca XVIII stulecia 26 wydań. — (W. C.)

Jerzy Włodarczyk, *Szlachta wobec problemu niemieckiego w świetle aktów sejmikowych*, *Studia Historica Slavo-Germanica*, 1980, t. 9, ss. 3—22 ● Przedmiotem artykułu jest stosunek szlachty polskiej do Niemiec jako państwa lub państw niemieckich, do Niemców jako narodu i Niemców mieszkających w Polsce. Podstawę źródłową publikacji stanowią akta sejmikowe, głównie instrukcje poselskie od końca XVI wieku do końca wieku XVIII.

Autor stwierdza, iż po okresie niechęci do Niemców wywołanej wojną z Zakonem Krzyżackim i konfliktami narodowymi w miastach zaobserwować można przyjazne stosunki między władcami Polski i Prus. Po hołdzie pruskim w 1525 roku zagrożenie państwa polskiego ze strony Hohenzollernów przestało istnieć, zaś Albrecht Hohenzollern zabiegał o przychylność Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta oraz czołowych dygnitarzy polskich.

Wraz z pojawieniem się w końcu XVI wieku akt sejmikowych oblatowanych w księgach grodzkich zamiast Niemiec jako państwa jednolitego występują państwa i państewka niemieckie. W laudach sejmikowych najwięcej miejsca zajmują sprawy związane z państwami Habsburgów i Hohenzollernów.

Kwestia pruska była przedmiotem dyskusji w Rzeczypospolitej w wieku XVI wobec perspektywy bezpotomnej śmierci księcia pruskiego — Albrechta i w wieku XVII po objęciu tronu w elektoracie i Prusach przez Fryderyka Wilhelma i uzyskania przez niego na mocy traktatu welawsko-bydgoskiego (1657) pełnej suwerenności w Prusach Książęcych. Oburzenie sejmików wywołała też koronacja elektora Fryderyka III na króla Prus. Niechęć szlachty do prowadzenia wojny zaczepnej oraz zagrożenie granicy wschodniej ze strony Moskwy i Turcji spowodowały, iż nie dostrzegano niebezpieczeństwa niemieckiego. W okresie panowania Sasów i później Stanisława Augusta dominowały raczej nastroje antyrosyjskie. — (D. B.)

Benedykt Zientara, *Działalność lokacyjna jako droga awansu społecznego w Europie środkowej XII—XIV w.*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, 1981, R. 36, nr 1, ss. 43—57 ● Przedstawiono tu rolę zasadzcy (lokatora) wsi i miast na terenie wschodnich Niemiec, Polski, Czech i Prus krzyżackich od XII—XIV w. Rozwijaniu się akcji osadniczej towarzyszyło pojawienie się w roli zasadzców przedstawicieli różnych warstw społecznych (podstawową grupę stanowili początkowo chłopci, a później mieszcianie). Byli oni swego rodzaju przedsiębiorcami traktującymi lokację jako działanie mające przynieść im dochód i poprawę pozycji społecznej. Zasadzcy stawali się sołtysami lub wójtami dziedzicznymi, tworzącymi odrębną grupę społeczną o charakterze nie w pełni uformowanego stanu.

Znaczną część zasadzców z późniejszego okresu (XIII w. i później) stanowili synowie sołtysów i wójtów (na Warmii w XIV w. co najmniej siedem lokacji przeprowadzili sołtysi), a zlecenie dokonania lokacji było często formą nagrody za zasługi (przykład powierzenia swoim braciom lokacji Braniewa i Fromborka przez biskupa Henryka Fleminga). Początkowo zasadzcy byli powiązani pochodzeniem i językiem z osadnikami, ale już w XIII w. lokacji podejmowali się przedstawiciele polskiego i czeskiego rycerstwa, korzystający prawdopodobnie z pomocy pełnomocników, znających prawo niemieckie, a więc przeważnie Niemców. W XIII stuleciu na Warmii zasadzcy byli wyłącznie napływowego pochodzenia, ale w latach 1300—1370 na 125 obcych (Niemców, obok których mogło być kilku Polaków i Czechów) znalazło się 63 Prusów. — (J. P.)

Ernst Bahr, Edgars Dunsdorfs, *Die preussische Güter des Erik Oxenstierna*, Zeitschrift für Ostforschung Ländern und Völker im Östlichen Mitteleuropa 1980, Jg. 29, H. 4, ss. 615—638 ● Jest to niewielki przyczynek do stosunków własnościowych w Prusach Królewskich i to na przestrzeni pięciu lat wojny polsko-szwedzkiej 1655—1660. Po zajęciu Prus Królewskich przez Szwedów duże dobra ziemskie Guldensternów leżące w województwie malborskim dostały się w nagrodę Erikowi Oxenstiernie, po jego śmierci Johanowi Oxen-

sternie, a potem wdowie po Eriku. Trzymał Erik Oxenstierna oprócz kilku wsi starostwo dzierżgońskie i sztumskie. Autorzy nie pokusili się jednak o pokazanie ile pieniędzy wyciągnęli Oxenstiernowie z tych dóbr w latach wojny. W pewien sposób starano się ilustrować to przy pomocy inwentarzy starostw, ale nie pochodzących z omawianych lat. — (S. A.)

Maria Bogucka, *Z zagadnień kultury materialnej Torunia w pierwszej połowie XVII wieku*, *Zapiski Historyczne*, 1981, t. 46, z. 1, ss. 123—133 ● Artykuł zawiera pierwszą w badaniach inwentarzy mieszczzańskich analizę toruńskich źródeł tego rodzaju. Prezentuje on cztery inwentarze niezamożnych rzemieślników z lat 1640—1641, wpisane do toruńskich ksiąg ławniczych: dwu szewców, szmuklerza i budowniczego organów. Źródła te dają wgląd w sytuację materialną i warunki bytu mieszkańców Torunia w pierwszej połowie XVII stulecia. Szczególnie cenne jest umieszczenie w inwentarzach dokładnej wyceny wszystkich rzeczy pozostawionych przez zmarłych rzemieślników. Wartość prezentowanej pracy podnosi jeszcze zestawienie powyższych inwentarzy z inwentarzem zamożnego kupca toruńskiego. Z zestawienia tego wynika fakt ogromnych różnic w zakresie bytu, sposobu życia i kultury różnych grup mieszkańców tego samego miasta, co łączyło się także z ogólnymi przemianami gospodarczo-społecznymi. — (W. C.)

Krzysztof Chłapowski, *Dzierżenie dóbr królewskich «iure emphyteutico» w XVII wieku*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1980, t. 32, z. 2, ss. 163—177 ● Autor przypomniał zapomnianą reformę dóbr królewskich w XVII wieku. Propozycję przeprowadzenia reformy wysunął w 1630 roku sejmik generalny Prus Królewskich, a sejm uchwalił ją w 1631 roku. Kontrakty emfiteutyczne zawierano najczęściej na lat 20 i 24. Pozwoliły one dodatkowo zasilić skarb królewski i zapewnić odbudowę zniszczonych dóbr. Ten sposób użytkowania dóbr królewskich rozpowszechniony był zwłaszcza w Prusach Królewskich, co wyraźnie pokazują zamieszczone przez autora tabele. — (S. A.)

Antoni Romuald Chodyński, *Spis bursztyowników gdańskich od XVI do początku XIX wieku*, *Rocznik Gdański*, 1981, t. 41, z. 1, ss. 193—214 ● Opublikowany w aneksie do artykułu alfabetyczny spis gdańskich bursztyowników opracowany został na podstawie ośmiu ksiąg obywatelstwa i listów rodowych z lat 1400—1814, przechowywanych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku. Zawierają one imię, nazwisko, miejsce urodzenia lub miejscowość, z której rzemieślnik przyjechał do Gdańska, oraz lata uzyskania praw miejskich. Dokumenty te uszły uwadze niemieckiego badacza — Otto Pelka, który w 1916 roku opublikował pracę zawierającą imienne spisy bursztyowników.

A. R. Chodyński stwierdza, iż do Gdańska przybyło dwudziestu bursztyowników ze Słupska, dziesięciu z Królewca, siedmiu z Kołobrzegu, sześciu z Elbląga, pięciu z Lubeki, czterech z Darłowa, dwóch z Chojnic, po jednym ze Starogardu, Lubawy, Łeby, Kolonii, Hamburga i innych miast niemieckich, z Wielkopolski trzech, a dwóch ze Szkocji. — (D. B.)

Krystyn Donelajtis, *Pory roku (Metai)*. Z litewskiego przetłumaczył Zygmunt Ławrynowicz. Wstęp napisał Andrzej Wakar i Zygmunt Ławrynowicz. Pojezierze, Olsztyn — Białystok 1982 ● Jest to pierwsza edycja „Pojezierza” dotycząca dzieł powstałych na Warmii lub Mazurach nie należących jednak do literatury polskiej. *Pory roku* są poematem powstałym w drugiej połowie XVIII wieku we wsi Tolminkiejmy (powiat gołdapski) na pograniczu Mazur i Litwy Pruskiej. Dzieło traktujące o dziejach wsi litewskiej, o którym z uznaniem wyrażał się autor *Pana Tadeusza*, wydane zostało dopiero po śmierci autora. Pierwsze wydanie (litewsko-niemieckie) ukazało się w Królewcu w 1818 roku, zaś polskie tłumaczenie całości sporządzone przez Kazimierza Pietkiewicza wydano w Warszawie w 1933 roku.

Książka opatrzona jest obszernym wstępem historycznym Andrzeja Wakara o pograniczu Litwy Pruskiej i Mazur i szkicem Zygmunta Ławrynowicza o życiu i twórczości pastora Krystyna Donelajtisa oraz bibliografią. — (K. S.)

Jan Drabina, *Wrocławscy przyjaciele Eneasza Sylwiusza Piccolominiego*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, 1981, R. 36, nr 1, ss. 153—160 ● Autor stara się odtworzyć dzieje przyjaźni wybitnego humanisty, biskupa warmińskiego, a później papieża z wrocławianami lub ludźmi związanymi z Wrocławiem: Henrykiem Senftlebenem, Mikołajem Kreulem, Hieronimem Beckensloerem i Jodokiem z Rożemberka.

Z uwagi na problematykę warmińską najważniejsze były kontakty Piccolominiego z dziekanem wrocławskiej kapituły katedralnej, Senftlebenem. On to zabezpieczył dziekanę głogowską protegowanemu Eneasza Sylwiusza, Pawłowi Legendorfowi i nieraz interweniował w sprawie przyznania Piccolominiemu godności biskupiej. Senftleben m.in. ułatwił kanonikowi warmińskiemu Bartłomiejowi Libenwaldowi objęcie w posiadanie diecezji warmińskiej w imieniu Piccolominiego, a przeciw i elekcja Eneasza Sylwiusza na biskupa warmińskiego odbyła się w Głogowie, rodzinnym mieście Senftlebena. Wcześniej dziekan wrocławski negocjował w Budzie z Władysławem Pogrobowcem, pragnąc nakłonić go do interwencji w Krakowie na rzecz przyznania Eneasowi Sylwiuszowi godności biskupiej na Warmii po śmierci Franciszka Kuhschmalza.

Artykuł sygnalizuje związki Śląska, a Wrocławia przede wszystkim, z Warmią (niegdyś zwracał na nie uwagę Hans Schmauch). Powiązania te były dosyć silne również w następnych stuleciach i ciekawe byłoby całościowe ich zarysowanie. — (J. P.)

Marian Drozdowski, *Osiemnastowieczne źródło antagonizmu między Polską a Prusami*, Przegląd Zachodni, 1980, nr 4, ss. 72—87 ● Drozdowski skoncentrował się na pobieżnym omówieniu antagonizmów polsko-pruskich w drugiej połowie XVIII stulecia. Wzrosłe w potęgę Prusy skutecznie sprzeciwiły się wprowadzeniu w Polsce w 1764 roku cła generalnego. Usiłowały też utrudnić przeprowadzenie reformy monetarnej w latach 1765—1766. Źródłem zatargu stał się niekorzystny dla Polski traktat handlowy z Prusami zawarty w 1775 roku, a także konflikty z Gdańskiem. Autor omówił krótko rolę Prus

w rozbiorach Polski, a także zajęcie Gdańska w 1793 roku. Szkoda, że Drozdowski nie sięgnął do antagonizmów z pierwszej połowy XVIII wieku, m.in. do sprawy Elbląga czy licznych wtargnięć wojsk pruskich na Warmię. — (S. A.)

Jerzy Dygdała, *Kwestia dopuszczenia małych miast Prus Królewskich do sejmiku generalnego w latach 1764—1768*, Zapiski Historyczne, 1981, t. 46, z. 1, ss. 47—75 ● Autor znany z wielu publikacji poświęconych dziejom politycznym wielkich miast Prus Królewskich w pierwszych latach rządów Stanisława Poniatowskiego tym razem zajął się kwestią dopuszczenia małych miast Prus Królewskich do zasiadania w sejmiku generalnym. Wyrzucono ich z obrad sejmikowych około 1660 roku. Potem dla obrony swych praw gospodarczych zorganizowały związek małych miast, na czele którego stanął Malbork. Dopiero w ramach ogólnie wysuwanych i przeprowadzanych reform za Stanisława Augusta małe miasta wystąpiły z żądaniem przywrócenia im prawa do udziału w sejmikach generalnych. Starania ich o mało nie uwieńczone sukcesem, szczegółowo w oparciu o nieznane materiały archiwalne, opisuje Dygdała. Artykuł jest cennym przyczynkiem do dziejów małych miast Prus Królewskich, a także do historii ustroju tej prowincji. — (S. A.)

Stefan Folaron, *Mikołaj Taurellus i Polacy*, Częstochowa 1981 ● Opracowanie przedstawia związki łączące ośrodek naukowy Norymbergii z siedzibą w Altdorfie, najpierw gimnazjum (1575—1578), potem akademię (1578—1622) i uniwersytet (1622—1809), z Polską. Autor skoncentrował się głównie na latach 1570—1606 i studentach, którzy pozostawali w jakichkolwiek związkach z Mikołajem Taurelusem, najwybitniejszym wówczas, obok Filipa Scherbiusa, profesorem altdorfskiej uczelni, opiekunem i przyjacielem studentów polskich pochodzących m.in. z Prus. W okresie działalności Taurellusa w Altdorfie studiowało 142 Polaków, stanowiących 5,7% ogółu studentów, z tego w bliższych kontaktach z Taurelusem pozostawało 31, to jest około 22% całej nacji polskiej. Pracę uzupełnia m.in. rejestr nazwisk osób zapisanych w księdze immatrykulacyjnej uczelni altdorfskiej. — (W. C.)

Andrzej Groth, *Zegluga i handel morski Elbląga z krajami Skandynawii w drugiej połowie XVII wieku*, Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego, Historia, 1980, nr 10, ss. 15—26 ● Artykuł zawiera obliczenia dotyczące rozmiarów żeglugi i obrotu towarowego między Elblągiem a krajami skandynawskimi w latach 1650—1699, oparte o dane piławskich ksiąg celnych znajdujących się obecnie w Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem (do niedawna w Staatliches Archivlager Göttingen).

Ruch statków na linii Elbląg — porty Skandynawii (dwadzieścia portów) w latach 1650—1699 zajmował drugie, po portach niderlandzkich, miejsce w globalnym ruchu w porcie elbląskim (17% ogółu żaglowców zawijających tutaj). Porównanie wartości obrotów i zestawienie stosunku importu do eksportu pozwoliło na oszacowanie elbląsko-skandynawskiego handlu i scharakteryzowanie jego tendencji rozwojowych. Import i eksport elbląski obejmował

niewielką grupę towarów (w eksporcie — zboże, artykuły rolno-hodowlane i nieznaczne ilości wyrobów przemysłowych, a w imporcie — materiały budowlane, metale, ryby morskie i tłuszcze). — (W. C.)

Stanisław Hoszowski, *Wiślany handel zbożowy w 1662 roku*, Zapiski Historyczne, 1981, t. 46, z. 2, ss. 5—25 ● Artykuł zawiera omówienie rejestru poboru cła z roku 1661 w Nowym Dworze, w pobliżu ujścia Bugu — Narwi do Wisły. Rejestr ten pozwala poznać natężenie ruchu spławnego na Wiśle przez cały rok, strukturę taboru transportu wodnego, strukturę obrotu towarowego w wywozie i przywozie krajowym, jego rozmiary ilościowe oraz strukturę społeczną uczestników spławu itp. Ponieważ aż 86% zapisów celnych, obejmujących 91% jednostek transportu wodnego, dotyczy spławu zboża do Gdańska, autor zajął się właśnie tym zagadnieniem. Przedstawił rodzaje jednostek transportowych (ich nazwy i pojemność oraz częstotliwość występowania w rejestrze poszczególnych rodzajów jednostek), a następnie omówił przebieg czasowy spławu w cyklach miesięcznych i jego rozmiary, dokonując równocześnie porównania z danymi pochodzącymi z wieku XVI oraz lat 1662, 1784 i 1796. — (W. C.)

Stanisław Hozjusz, *Poezje*, wstęp Waław Odyniec, przekład Anna Kamińska, Olsztyn 1980, ss. LXI + 136 ● Staraniem Wydawnictwa Pojezierze otrzymaliśmy piękne wydanie wierszy Stanisława Hozjusza. Wstęp do nich napisał Waław Odyniec, doskonale wprowadzając czytelników w nastrój epoki. Życie i działalność Hozjusza przedstawił on na tle jego czasów. Krakowskie studia Hozjusza pokazano przez renesansową atmosferę Krakowa i spotkania z pismami Erazma z Rotterdamu. Wyjazd Hozjusza do Italii dał powód do scharakteryzowania podróży młodzieży polskiej za granicę i przedstawienia jej poczyną na włoskich uniwersytetach. Powrócił Hozjusz do Polski z dyplomem doktora obojga praw uzyskanym w 1534 roku w Bolonii. Niebawem erudycja, pracowitość i skromność Hozjusza zostały wynagrodzone wyborem w 1538 roku na kanoniu warmińską, w 1549 roku awansem na biskupstwo chełmińskie, a w 1551 roku na warmińskie. Tu autor skoncentrował się głównie na przedstawieniu Hozjusza jako dyplomaty, polemisty i obrońcy wiary rzymsko-katolickiej. Znika nieco Hozjusz jako biskup warmiński, natomiast ciekawie zarysował Odyniec rzymski okres życia Hozjusza.

Przekładu wierszy dokonała Anna Kamińska. Dorobek Hozjusza nie jest wielki — 22 epigramy, trzy elegie, parafraza psalmu 50 i kilka pomniejszych utworów. W tomiku zamieszczono 27 utworów Hozjusza, do których aneks napisał ks. Marian Borzyszkowski. Dołączono również wykaz ważniejszych źródeł i opracowań. — (S. A.)

Zygmunt Iwicki, *Andrzeja Stecha obraz w oitarzu głównym katedry oliwskiej i inne przypuszczalne jego malowidła w tej świątyni*, Rocznik Gdański, 1981, t. 41, z. 1, ss. 133—145 ● Artykuł stanowi przyczynek do badań nad znajdującymi się w katedrze oliwskiej dziełami gdańskiego malarza — Andrze-

ja Stecha (1635—1697). Obraz w ołtarzu głównym tej świątyni jest sygnownym dziełem Stecha z roku 1686, przedstawiającym patronów Oliwy: NP Marię i św. Bernarda z Clairvaux.

Autor omawia też inny obraz Stecha „Chrystus w otoczeniu krewnych, apostołów i ewangelistów”, namalowany prawdopodobnie w roku 1694. Jest to jeden z siedmiu owalnych obrazów, które po kasacie klasztoru cystersów w Oliwie przewieszono z ambitu na wewnętrzne ściany nawy głównej. Owalne ramy do obrazów wykonał w 1740 roku Marcin Trossin, rodem z Dobrego Miasta na Warmii, który po wstąpieniu do cystersów otrzymał imię zakonne Alanus. Z. Iwicki wysuwa ostrożną hipotezę, iż autorem wszystkich siedmiu owalnych obrazów mógł być Stech. — (D. B.)

Leszek Kajzer, *W sprawie importu piwa angielskiego do Polski w XVIII w.*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 1981, R. 29, nr 2, ss. 163—176 ● Jest to przyczynek do zagadnienia importu dóbr konsumpcyjnych w czasach nowożytnych na podstawie badań terenowych na zamku biskupów kujawskich w Raciążku koło Ciechocinka. Znalaziono tam sześć fragmentów butelek zaopatrzonych w pieczęcie z napisem LONDON IDE pod koroną. Zabytki te autor datuje na czas od połowy do końca XVIII wieku. Podobne fragmenty butelek z angielskimi pieczęciami zostały znalezione także podczas wykopalisk na wzgórzu katedralnym we Fromborku.

Autor analizuje rozmiary importu piwa angielskiego i jego pozycję na rynku polskim wśród obcego piwa tutaj sprowadzanego. Omawia zdolności przewozowe ówczesnych jednostek pływających oraz próbuje określić miejsce piwa angielskiego w globalnej konsumpcji tego napoju w Polsce w drugiej połowie XVIII stulecia. — (J. P.)

Andrzej Kempfi, *Nowy Ptolemeusz w Polskich Prusiech. Z zagadnień recepcji kopernikanizmu za życia Mikołaja Kopernika*, Studia Philosophiae Christianae, 1980, R. 16, nr 1, ss. 202—210 ● Punktem wyjścia dla autora są trzy wypowiedzi odnoszące się do Kopernika, a pochodzące kolejno od: niemieckiego astronoma Erazma Reinholda, biskupa chełmińskiego Tiedemana Giesego i znanego humanisty niemieckiego Filipa Melanchtona. Te zróżnicowane opinie wartościujące zdolności i dokonania Kopernika jeszcze za jego życia zostały tu szeroko skomentowane.

Z prezentowanych w artykule sądów współczesnych Kopernikowi wynika, iż spośród wymienionych postaci jedynie Melanchton był przeciwnikiem idei kopernikańskiej (antagonistą Kopernika był też Luter, a Andrzej Osiannder proponował fromborskiemu samotnikowi wniesienie do przedmowy pewnych wyjaśnień mogących ulagodzić przeciwników teorii heliocentrycznej). Zarówno negatywne określenia, jak też i pochwały pod adresem warmińskiego astronoma świadczą o rozpowszechnianiu się wiadomości tak o poglądach Kopernika, jak również ich samych. Wypada zaznaczyć, że Kopernik — niczego nie zmieniając w swoim dziele — zastosował się do pomysłu Giesego i zadedykował *De revolutionibus...* papieżowi Pawłowi III. — (J. P.)

Horst Kenkel, *Aus Tilsiter Gerichtsprotokollen des 16. Jahrhunderts*, Preussenland, Jg. 19, 1981, Nr 1/2, ss. 1—7 ● Artykuł oparto na szesnastowiecznych protokołach sądowych Tylży pochodzących z depozytu miasta Tylży, przekazanego niegdyś do archiwum królewieckiego (obecnie w Berlin-Dahlem). Zespół „Depozyt Tylży” archiwiści podzielili na cztery działy: 1. Akta magistrackie do 1808 roku, 2. Akta magistrackie od 1808 roku, 3. Akta dotyczące ustaw i rozporządzeń miejskich, 4. Rachunki. Pomimo ubytków i strat, jakie poniósł ten zespół, autor wyraża opinię, iż akta miejskie Tylży ustępują wartością jedynie archiwaliom dotyczącym samego Królewca.

Zostały tutaj omówione zapiski sądowe z lat 1571—1572 dotyczące skierowanej do rady miejskiej Tylży skargi kupca gdańskiego, Konrada Kenckela, w sprawie utraconego przezeń ładunku soli. Przy tej okazji H. Kenkel ukazał m.in. rozpiętość geograficzną pochodzenia pierwszych mieszkańców Tylży — przybywali tu z poszczególnych obszarów i miejscowości prawdopodobnie większymi grupami. — (J. P.)

Mirosław Korolko, *Głosy źródłowe do «Proporca albo Hołdu pruskiego» Jana Kochanowskiego*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce, 1981, t. 25, ss. 163—168 ● Z okazji hołdu księcia pruskiego Fryderyka Albrechta podczas sejmiku lubelskiego 1569 roku Jan Kochanowski napisał poemat *Proporzec albo Hołd pruski*, składający się z dwóch wątków tematycznych: rzeczowo-okolicznościowego i poetycko-refleksyjnego. Część rzeczowo-okolicznościowa nie była dotąd przedmiotem głębszej analizy badaczy. Sygnalizowano jedynie rzekomą rozbieżność między opisem barwy proporca hołdowniczego w utworze Kochanowskiego i w kronice Aleksandra Gwagnina.

Okazji do konfrontacji części informacyjno-okolicznościowej *Proporca* dostarczają rachunki królewskie z 1569 roku pochodzące z Archiwum Skarbu Koronnego, a dotyczące wydatków na budowę stosownej do rangi wydarzenia z 19 lipca 1569 roku dekoracji i zużyte do tego celu materiały. W świetle tych rachunków i innych źródeł M. Korolko szczegółowo odtworzył przebieg hołdu, weryfikując informacje Kochanowskiego zawarte w *Proporcu*. Autor artykułu doszedł do wniosku, że Jan Kochanowski — wówczas sekretarz królewski — z pewnością był obecny na uroczystości lubelskiej, zaś jego stwierdzenie, iż proporzec lenny był „kosztownymi farbami wszytek malowany” odnosi się do bogactwa ozdób obszycia proporca i nie kłóci się z relacją Gwagnina o tym, że chorągiew ta była koloru białego z wyszytym na niej orłem pruskim. — (J. P.)

Alicja Krukowa, *Gdański ilustrowany utwór okolicznościowy z 1668 r. poświęcony abdykacji Jana Kazimierza*, Rocznik Gdański, 1981, t. 41, z. 1, ss. 149—161 ● Utwór poety gdańskiego Ludwika Knausta jest potępieniem polityki polskiej magnaterii i szlachty, która wygrała walkę z królem o utrzymanie i rozszerzenie swych przywilejów oraz wyraża poczucie katastrofizmu, jakie ogarnęło społeczeństwo polskie po abdykacji Jana Kazimierza.

Plastycznym uzupełnieniem utworu jest miedziorytowa rycina na karcie tytułowej, obrazująca królewski namiot wojenny ozdobiony u góry lambrekinem z herbami poszczególnych ziem polskich. — (D. B.)

Stanisław Salmonowicz, *Fryderyk II*, Wrocław 1981, ss. 247 ● Historycy polscy mało zajmowali się losem Fryderyka II, jeżeli już to czynili to głównie pod kątem stosunku tego władcy do spraw Polski. Stanisław Salmonowicz zaś przedstawił sylwetkę króla Prus nie tylko na tle jego epoki, ale i na tle dziejów państwa pruskiego. Uczynił to świetnie, w czym pomogło mu jego wieloletnie zainteresowanie problematyką pruską. Autor nie szczędzi krytycznych uwag pod adresem Fryderyka II, ale ukazuje również jego osiągnięcia. Sprawa polska zajęła w książce poczesne miejsce, ale nie zdominowała całości pracy. Biografia napisana świetnym językiem z licznymi polemicznymi wtrętami zachęca do czytania. Otrzymałoby cenną pozycję różniącą się od licznych opracowań niemieckich na temat Fryderyka II. — (S. A.)

Stanisław Salmonowicz, *Fryderyk Wielki władca oświeconego absolutyzmu*, Przegląd Zachodni, 1980, nr 4, ss. 25—35 ● Autor zwięźle i krótko charakteryzuje Fryderyka II jako władcę oświeconego absolutyzmu. Uczynił to przejrzysto, wypunktowując poszczególne charakterystyczne cechy rządów króla Prus. Ostro skrytykował jego politykę socjalną, a zwłaszcza gospodarczą. Salmonowicz pisze m.in.: „Wbrew całej oświeceniowej mistyce postępu król pruski jakby nie dostrzegał konieczności poważnych zmian w ustroju społecznym, wydawał się nie rozumieć, jakie konsekwencje będą się rodzić nieuchronnie z jego dynamicznej polityki rozwoju gospodarczego, która nieuniknienie zaczęła dotychczasowe wąskie ramy stanowe coraz wyraźniej odształcać”.

— (S. A.)

Jan Seklucjan, *Wybór pism*, opr. Stanisław Rospond, Olsztyn 1979, ss. LXVIII + 227 ● Seklucjan żył w tych samych czasach co Hozjusz i zaliczany był do czołowych przedstawicieli polskich innowierców. Sylwetkę jego ciekawie zarysował Rospond pokazując, ile to jeszcze nie wyjaśnionych faktów kryje życie Seklucjana. Nie znamy nawet dokładnej daty jego urodzenia. Rospond ustalił, że Seklucjan musiał urodzić się około 1515 roku. Pod koniec 1538 roku albo 1539 roku został pisarzem celnym w Poznaniu. Tu począł szerzyć nową wiarę ciesząc się opieką magnackiego rodu Górków. W 1543 roku za głoszenie heretyckich poglądów został skazany przez sąd biskupa poznańskiego na publiczne wyrzeczenie się błędów heretyckich. Mimo niesurowego wyroku Seklucjan wyjeżdża z księciem Albrechtem do Królewca, ale nie znajduje na razie tu miejsca dla siebie. Dopiero w 1544 roku na stałe osiadł w Królewcu. Związał się z założonym tu uniwersytetem, został kaznodzieją, pisarzem i wydawcą. Jego *Wyznanie wiary chrześcijańskiej* w historii reformacji polskiej ma ogromne znaczenie. Wydał również Seklucjan mały polski katechizm dla ludności mazurskiej. Był też wydawcą obcych utworów. Największy rozgłos przyniosło mu przetłumaczenie Nowego Testamentu, Rospond wnikliwie również charakteryzuje pisownię i język Seklucjana. — (S. A.)

Andrzej Stoga, *Malarstwo ścienne na Warmii w XVIII w. i jego oddziaływanie*, w: *Sztuka pierwszej poł. XVIII wieku*, Warszawa 1981, ss. 249—264 ● Artykuł prezentuje wciąż mało znane w Polsce malarstwo ścienne Macieja Jana

Mejera rodem z Lidzbarka Warmińskiego. Studyjna podróż do Włoch finansowana przez biskupa warmińskiego Teodora Potockiego pozwoliła Mejerowi poznać malarstwo tego kraju. Zaowocowało to wykonaniem szeregu dekoracji, w tym znakomitymi malowidłami w kościele w Św. Lipce. Mejer użył tu na niespotykaną dotąd w Polsce skalę motywu fikcyjnej architektury (quadratury). Po raz pierwszy wprowadził w Rzeczypospolitej widowiskowy system dekoracji monumentalnych. Nowe koncepcje Mejera szybko podchwyciono w całej Polsce. Odtąd liczne sklepienia kościołów zaczęły pokrywać quadratury i panoramy.

Wśród fresków wykonanych przez Mejera na uwagę zasługują dekoracje kopuł w kaplicy św. Brunona w Wozławkach i kaplicy biskupa warmińskiego Krzysztofa Szembeka w Katedrze we Fromborku. Nowatorstwo tych dekoracji polega na grupowaniu figur wokół podniebienia czaszy. — (S. A.)

Jerzy Trzoska, *Możliwości wzbogacenia problematyki dziejów handlu gdańskiego w XVIII w. w archiwach miast portowych. Archiwum Departamentalne Żyrondy w Bordeaux*, Przegląd Historyczny, 1980, z. 2, ss. 277—293 ● Penetrowanie przez historyków polskich archiwów zachodnioeuropejskich przyniosło odkrycie wielu cennych materiałów dotyczących historii Gdańska. Najbardziej cenne okazały się raporty rezydentów francuskich w Gdańsku z lat 1715—1793, a przechowywane w archiwach paryskich. Trzoska zaś charakteryzując przydatność archiwum w Bordeaux dla dziejów handlu gdańskiego. W zespolu Archiwum Departamentalnego Żyrondy znalazł wiele interesujących handlowych opracowań statystycznych i korespondencję kupiecką. Dużo materiałów statystycznych dotyczy również portu w Królewcu, Rydze i Szczecinie. — (S. A.)

Wacław Urban, *Ewangelia, ale jaka? Korespondencja dotycząca P.P. Wergerusza i reformacji polskiej z lat 1556—1558*, Odrodzenie i Reformacja w Polsce, 1981, t. 26, ss. 125—134 ● Piotr Paweł Wergerusz młodszy (1498—1565), który w 1544 roku przeszedł z katolicyzmu na luteranizm, w latach 1556/57 i 1559/60 odbył dwie podróże misyjne do Rzeczypospolitej. Miały one na celu luteranizację Polski w oparciu o księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna i Mikołaja Radziwiłła Czarnego, kanclerza Wielkiego Księstwa Litewskiego i wojewodę wileńskiego, po ewentualnym pozyskaniu Zygmunta Augusta. W przedsięwzięciu tym dużą rolę miało odegrać poparcie dyplomatyczne niemieckich książąt luteranckich z południowo-zachodnich Niemiec: Krzysztofa Wirtemberskiego i Ottona Henryka, elektora palatyna Renu.

Pierwszą polską wyprawę Wergerusza ciekawie ilustruje przechowywany w Bayrisches Hauptstaatsarchiv w Monachium fascykuł zawierający oryginalne listy Wergerusza, ich kopie i tłumaczenia oraz korespondencję dwóch wymienionych wyżej książąt luteranckich. W. Urban omówił 28 listów z tegoż fascykułu, a jeden z nich dodatkowo opublikował w całości w aneksie (listy Wergerusza były pisane z Królewca, Działdowa i Krakowa).

Wysiłki podejmowane przez Wergerusza były ostatnimi chyba realniejszymi próbami podporządkowania Rzeczypospolitej konfesji augsburskiej. W tym czasie bowiem umacniał się w Polsce kalwinizm i powstawał antytrynitaryzm, a luteranizm powoli zanikał. — (J. P.)

Zasłużeni ludzie Pomorza Nadwiślańskiego XVII wieku. Szkice biograficzne, Gdańskie Towarzystwo Naukowe. Wydział I Nauk Społecznych i Humanistycznych. Ossolineum, Wrocław 1982 ● Rzecz dotyczy wybitnych przedstawicieli Prus Królewskich i ma charakter słownika biograficznego — zamieszczone biogramy 35 osób odgrywających ważną rolę w życiu umysłowym tego regionu w XVII wieku: protestantów, zwolenników religijnej odnowy, portreciści uczonych, architektów, malarzy. Autorami szkiców są historycy, historycy literatury, historycy sztuki z różnych ośrodków (m.in. S. Salmonowicz, Z. Nowak, J. Pasierb, E. Kotarski, T. Grzybkowska, S. Achremczyk). Na końcu każdego szkicu zamieszczona jest podstawowa bibliografia, która umożliwia pogłębienie wiadomości podanych przez autorów. — (K. S.)

Halina J. Kamińska, K. C. *Mrongowiusz jako językoznawca*, Język Polski, 1981, z 1—2, ss. 63—69 ● Przedmiotem analizy językoznawczej są przypisy, które dołączył K. C. Mrongowiusz do wydanego w 1828 r. *Małego Katechizmu* Pontanusa. Jest to 91 krótkich komentarzy w języku niemieckim. Objasniają one przede wszystkim zjawiska leksykalne, rzadziej fonetyczne, fleksyjne, słowotwórcze i syntaktyczne. Ocena Mrongowiusza jako językoznawcy wypadła pozytywnie. Jego objaśnienia do katechizmu w większości nie straciły swej aktualności i ważności, zwłaszcza jeśli uwzględni się czas ich powstania, gdy naukowe badania lingwistyczne dopiero rozpoczynano. — (Z. F.)

Władysław Karbowski, *Wyprawa morska płk. Teofila Łapińskiego na Żmudź w 1863 r.*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości, 1981, t. 24, ss. 167—201 ● Wyprawa morska na Żmudź w 1863 r. nie posiada do tej pory, poza fragmentarycznymi szkicami i przyczynkami, wyczerpującego opracowania monograficznego. O zorganizowaniu wyprawy morskiej przeciw Rosji myślano już w okresie wojny krymskiej (1853—1856). W latach 1861—1862 o wyprawie morskiej przez Bałtyk i wylądowaniu na Litwie celem wywołania powstania marzył L. Mierosławski (przykład Garibaldiego był pociągający). Ostatecznie wyprawa została zorganizowana przez Rząd Narodowy przy pomocy Hotelu Lambert. Plan przewidywał (wobec słabości powstania na Litwie) desant oddziału na Żmudzi z zapasem broni wystarczającym do uzbrojenia 1000 ludzi, ponadto zamierzano utworzyć legion cudzoziemski pod wodzą M. Bakunina. Wyprawa pod wodzą T. Łapińskiego (1826—1886) wyruszyła z Londynu 22 III 1863 r. na statku „Ward Jackson” i zakończyła się 29 III, gdy po dotarciu do Kopenhagi, kapitan statku R. Weatherley uciekł z załogą na ląd. O niepowodzeniu wyprawy zdecydowały, obok zdrady kapitana Weatherleya, nieprzestrzeżenie tajemnicy przygotowań do wyprawy (o której dobrze poinformowany był wywiad rosyjski) oraz zwłoka w wyruszeniu i dłuższy postój w Helsingborgu (w oczekiwaniu na Bakunina). — (Z. F.)

Zygmunt Lietz, *Udział Mazurów w ruchu robotniczym w końcu XIX i początkach XX wieku*, Studia Historica Slavo-Germanica, 1980, t. 9, ss. 105—126 ● Praca obejmuje okres od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku do 1920 roku i dotyczy powiatów: Elk, Olecko, Mrągowo, Giżycko, Pisz, Szczytno, Nidzica i Ostróda. Stanowi ona wynik wstępnej fazy szerszych badań Z. Lietza nad ruchem robotniczym w Prusach Wschodnich, a została napisana w oparciu o nowe materiały źródłowe z archiwów NRD, RFN oraz z Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie.

Autor wskazał na trudności w zbliżaniu Mazurów do ruchu robotniczego i przyczyny tego zjawiska. Ani ruch robotniczy, ani klasowe związki zawodowe na Mazurach nie pozyskały zbyt wielu zwolenników wśród tamtejszej ludności, co organizacyjnie i propagandowo wykorzystał Kościół Ewangelicko-Unijny. Także rewolucja listopadowa 1918 roku nie miała — poza czterema miejscowościami — silniejszego wpływu na Mazurach. — (W. C.)

Edward Martuszewski, *Przemiany w szkolnictwie elementarnym na polskiej Warmii po 1772 roku*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, 1981, R. 24, z. 3, ss. 346—368 ● W oparciu o wszechstronną literaturę przedmiotu i cenne materiały archiwalne autor wychwytił elementy przemian w szkolnictwie na polskiej Warmii po zaborze pruskim. Uczynił to, porównując je ze szkolnictwem z terenu Mazur. Niedoinwestowane szkolnictwo warmińskie również pod rządami absolutystycznych królów pruskich nie wyzwoliło się z kryzysu. Utworzenie u schyłku XVIII wieku 18 szkół na terenie Warmii (w tym siedmiu ewangelickich) nie mogło zastąpić dwóch zlikwidowanych szkół średnich w Braniewie i Reszlu. Potrzeba dostarczenia kadry nauczycielskiej dla szkół wiejskich sprawiła, iż w 1811 roku powołano w Braniewie seminarium nauczycielskie. Szkoła ta, jak twierdzi autor, wyeliminowała „z życia szkolnego te jednostki, które nie dawały gwarancji, że będą realizować politykę germanizacyjną władz świeckich i duchownych”. Ważną datą dla szkolnictwa było wprowadzenie w 1825 roku obowiązku szkolnego dla dzieci od 6 do 14 lat. W 1826 roku natomiast wprowadzono zasadę, iż nauczycielem może być tylko absolwent seminarium nauczycielskiego. Wypracowano w tym zakresie zasadę współdziałania Kościoła z władzami świeckimi w sprawach szkolnych, która w okresie „Kulturkampf” uległa zburzeniu. — (S. A.)

Zdzisław Sułek, *Litewskie sprzysiężenie przedpowstańcze (maj 1793 — marzec 1794)*, Studia i Materiały do Historii Wojskowości, 1981, t. 24, ss. 3—36 ● Sprzysiężenie litewskie z lat 1793—1794 nie doczekało się do tej pory dokładnego opracowania. Przyczyną tego była mała ilość materiałów źródłowych (typowe dla organizacji konspiracyjnych). W tej sytuacji duże znaczenie mają memoriały przywódców emigracji składane władzom francuskim (F. Barras) oraz relacje i pamiętniki o przedpowstańczej działalności spiskowej w kraju (J. Pawlikowski). W marcu 1794 r. sprzysiężenie litewskie było największą, po warszawskiej, organizacją spiskową (w samym Wilnie liczyło ponad 500 osób). Członkowie sprzysiężenia rekrutowali się głównie ze średniej i drobnej szlachty oraz mieszczan i wojskowych. Program polityczny i społeczny opracowany przez płk. Jasińskiego wysuwał, obok walki o nie-

podległość, hasło wolności i równości wszystkich stanów. Wypracowane również przez Jasińskiego zasady działalności konspiracyjnej uchroniły organizację przed przedwczesnym wykryciem. — (Z. F.)

Edward Włodarczyk, *Tendencje rozwojowe wielkiego przemysłu w nadbałtyckich prowincjach pruskich w latach 1871—1914*, Zapiski Historyczne, 1982, t. 47, z. 1, ss. 55—85 ● W pierwszej części artykułu przedstawiono uwarunkowania rozwoju wielkiego przemysłu w nadbałtyckich prowincjach pruskich. Rewolucja przemysłowa dokonująca się w Niemczech w poł. XIX w. w niewielkim stopniu objęła wschodnie prowincje. Zacofanie gospodarcze było wynikiem słabości miejscowej burżuazji, postawy junkierstwa, polityki celnej i polityki taryfowej kolei. Przedstawiając kolejno rozwój ważniejszych gałęzi przemysłowych w latach 1871—1895 i 1895—1914, Włodarczyk dochodzi do wniosku, że pierwszy okres stanowił dalszy ciąg pogłębiającego się zacofania gospodarczego tych prowincji. Podjęta na przełomie XIX i XX w. przez nadprezydenta Prus Zachodnich G. von Gosslera próba odrobienia (bądź zmniejszenia) zacofania gospodarczego wobec braku szerokiego poparcia społecznego, jak i braku zainteresowania ze strony burżuazji zakończyła się niepowodzeniem. Powstałe wówczas zakłady przemysłowe nie zmieniły obrazu przemysłowego wspomnianych prowincji. — (Z. F.)

Andrzej Gąsiorowski, *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Warmii i Mazurach 1919—1939*, Przegląd Historyczno-Oświatowy, 1981, R. 24, z. 3, ss. 320—345 ● Autor, podejmując próbę syntetycznego przedstawienia problematyki szkolnictwa polskiego na Warmii, oparł się przede wszystkim na literaturze przedmiotu. Wymieniając inicjatywy polskie w okresie plebiscytowym zwrócił uwagę na kursy nauczycielskie. Przegrana plebiscytowa zahamowała poczynania organizatorskie, choć powstały wkrótce Związek Polaków w Prusach Wschodnich, a później Związek Polaków w Niemczech, zdziałały wiele, ale dopiero ogłoszona 25 stycznia 1929 roku *Ordynacja dotycząca uregulowania szkolnictwa dla mniejszości polskiej* — choć nie uwzględniła wszystkich postulatów strony polskiej — dała podstawy prawne do zakładania publicznych szkół polskich, szkół prywatnych z polskim językiem wykładowym, przedszkoli, do wprowadzenia nauki języka polskiego w szkołach niemieckich, a także organizowania kursów i nauki religii w języku polskim. Poświęcając główną uwagę szkołom na Warmii, autor wspomina też o jedynej szkole polskiej na Mazurach — w Piasutnie, której nauczyciel, Jerzy Lanc, zmarł w tajemniczych okolicznościach. Formalnie szkoły polskie na Warmii rozwiązane zostały 4 września 1939 roku, część nauczycieli, wychowawców i działaczy oświatowych aresztowano, osadzono w obozach koncentracyjnych. — (B. Ł.)

Michał Grynberg, *Obozy w rejencji ciechanowskiej*, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, 1981, nr 1, ss. 45—58 ● W procesie całkowitej likwidacji ludności żydowskiej obozy pracy miały stanowić ogniwo pośrednie: wobec udoskonalenia techniki uśmiercania w 1942 r. zaprzestano organizowania obozów pracy dla Żydów. Na obszarze rejencji ciechanowskiej istniało w okre-

się okupacji ok. 50 obozów (pracy, karne, przejściowe, jenieckie). W powiecie ciechanowskim 8, w makowskim 7, w mławskim 8, w ostrołęckim 4, w płońskim 9, w przemyskim 2 (na 50 obozów w 34 przebywali Żydzi). Brak dokumentacji nie pozwala na dokładne ustalenie liczby więźniów i składu narodowościowego. Po ogólnej charakterystyce obozów dla Żydów, autor przedstawia dzieje obozu-więzienia w Pomiechówku, niedaleko Nowego Dworu Mazowieckiego (zlokalizowanego na terenie twierdzy modlińskiej) opisując losy więźniów Żydów we wrześniu 1941 r. (tzn. do momentu likwidacji tego obozu). Losy więźniów tego obozu są dotąd mało znane, liczbę więźniów ocenia się na ok. 50 tys., zaś pomordowanych na ok. 15 tys. Są to jednak dane szacunkowe. — (Z. F.)

Rudolf Jaworski, *Zainteresowanie zagadnieniem niemczyzny zagranicznej i kresowej w Republice Weimarskiej*, *Studia Historica Slavo-Germanica*. 1981, t. 10, ss. 141—158 ● Zagadnienie Niemców za granicą, odwrotnie od problemu floty i kolonii, nie odegrało większej roli w kształtowaniu opinii w Niemczech przed I wojną światową. Przegrana wojna wyeksponowała poczucie niemieckiej wspólnoty losu i kultury. Mniejszość w Europie stała się także zagadnieniem niemieckim, toteż pojęcie niemczyzna zagraniczna zostało uzupełnione pojęciem niemczyzna kresowa lub graniczna. Ponieważ ponadpaństwowa niemiecka wspólnota kulturalna i narodowa była bardziej programem niż rzeczywistością, celem politycznym stało się obudzenie odpowiedzialności za ziomków za granicą oraz utrwalenie ich związków z narodem niemieckim. Podjęto działania tworząc np. Reichsverband der Ost- und Westpreussen, organizując naukę, oraz szerząc program narodowo-pedagogiczny skierowany w przyszłość, którego adresatem było młode pokolenie. Apolityczność opieki narodu nad Niemcami za granicą miała uchronić ją przed wahaniami politycznymi i kontrolą parlamentu. Zasługuje na uwagę fakt, iż NSDAP w tym okresie nie angażowała się w tę problematykę. Znaczenie niemczyzny było szczególnie w sferze polityki zagranicznej. Praca dla niemczyzny zagranicznej, kresowej i przygranicznej była surogatem niemieckiego znaczenia światowego oraz wyrażała pretensje polityczne np. wobec Polski. Pozbawienie tych działań otoczki kulturalnej uwidacznia niezmienną kierunkowość hitlerowskiej polityki przestrzeni życiowej. — (T. B.)

Anna Kaupuž, *Z historii filologii klasycznej Uniwersytetu Wiedeńskiego*, *Acta Baltico-Slavica*, 1982, t. 14, ss. 165—168 ● Autorka przedstawia fragment z dziejów katedry filologii klasycznej Uniwersytetu Wileńskiego. W roku akademickim 1922/23 wobec kłopotów kadrowych rozpoczęto pertraktacje z prof. M. Boguckim o objęcie katedry, które okazały się bezskuteczne (pozyskano ostatecznie na to stanowisko prof. S. Srebrnego z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego). Autorka zwraca uwagę, że w dotychczasowych opracowaniach historii Uniwersytetu Wileńskiego nie zawsze wykorzystywano materiały archiwalne, odnosi się to szczególnie do czasów najnowszych. Daje na koniec krótką informację o zasobach Archiwum Uniwersyteckiego, które zostało ostatnio włączone do Archiwum Litewskiej SRR. — (Z. F.)

Edmund Klein, *O polską władzę na Górnym Śląsku 1918—1922. Ogólne założenia polskiego samorządu narodowego w Prusach*, Studia Śląskie, t. 38, 1981, ss. 11—59 ● W obliczu klęski Niemiec latem 1918 r. Tajny Międzypartyjny Komitet Obywatelski poszerzył swój skład i przybrał nazwę Centralny Komitet Obywatelski, pretendując do roli konspiracyjnego parlamentu polskiego dzielnicy pruskiej i polskiej emigracji w Niemczech. Jego Wydział Wykonawczy i koła poselskie utworzyły następnie tymczasowy Komisariat Naczelnej Rady Ludowej. Dla Śląska i Prus ukształtowały się podkomisariaty w Bytomiu i Gdańsku. W myśl odezwo kół poselskich i Komisariatu z 13 i 14 XI 1918 r. podstawą samorządu narodowego ludności polskiej stały się polskie rady narodowe. Sejm dzielnicowy, wyłoniony w wyniku przeprowadzonych wyborów w Prusach Wschodnich i Zachodnich, Poznańskiem, na Śląsku, oraz skupiskach emigracji, w kwestii granic państwa polskiego stanął na stanowisku etnograficzno-historycznym oczekując jednocześnie do decyzji konferencji pokojowej. Powołał on Naczelną Radę Ludową, w której m.in. mandaty otrzymały: Prusy Królewskie — 12, Mazowsze Pruskie — 3, Warmia — 2. Ks. Antoni Wolszlegier z Prus został zastępcą przewodniczącego Rady, natomiast w Komisariacie NRL Stefan Łaszewski z Grudziądza reprezentował Prusy. Poważną groźbą dla zrębów polskiej autonomii administracyjnej i kulturalnej stały się oddziały Heimatschutz-Ost i Grenzschutz. Żywiołowy wybuch powstania polskiego w Wielkopolsce postawił pod znakiem zapytania charakter NRL jako naczelnej reprezentacji politycznej Polaków dzielnicy pruskiej, i mimo niewątpliwych sukcesów oznaczał fiasko idei jednoczesnego zjednoczenia wszystkich ziem polskich zaboru pruskiego. Odtąd poszczególne ziemie podążać będą ku Polsce własnymi siłami i drogami. — (T. B.)

Andrzej Kwilecki, *Problematyka badawcza związków Poznania i Wielkopolski z ziemiami zachodnimi*. w: *60 lat socjologii poznańskiej*. Pod red. Andrzeja Kwileckiego. Seria Socjologiczna nr 9, Poznań 1981, ss. 219—225 ● W procesie rozwoju programowej i uporządkowanej akcji na rzecz ziem zachodnich i północnych Poznań odegrał poważną rolę. W okresie zaborów był stolicą polskości ziem należących do Prus, później do Rzeszy Niemieckiej (do roku 1918). W latach 1918—1921 stał się ośrodkiem organizującym walkę o wytyczenie granicy polsko-niemieckiej zgodnie z interesami państwa polskiego i ludności polskiej. Stał się centrum tzw. myśli zachodniej i ruchu zachodniego. W latach II wojny światowej w środowisku działaczy poznańskich tworzone konspiracyjne organizacje zachodnie i opracowywano plany powrotu Polski na ziemie piastowskie. Naturalne ciążenie ziem zachodnich do Poznania uwidoczniło się w Polsce Ludowej. Stałymi elementami związków Poznania z ziemiami zachodnimi i północnymi są ciągłość ośrodkowych funkcji oraz upowszechnienie świadomości zachodniej. — (T. B.)

Piotr Łossowski, *Kształtowanie się polityki litewskiej wobec obszarów przyłączonych jesienią 1939 r.*, Studia z dziejów ZSRR i Europy środkowej, 1981, t. 17, ss. 139—167 ● Ziemie, które w wyniku działań wojennych 1939 r. znalazły się pod okupacją Trzeciej Rzeszy bądź zostały przyłączone do ZSRR,

posiadają bogatą literaturę przedmiotu. Brak natomiast szczegółowych opracowań zarówno polskich jak i litewskich o Wileńszczyźnie, która została włączona do Republiki Litewskiej. A był to obszar obejmujący ok. 7 tys. km² (z dużym miastem Wilnem) i ludnością liczącą ok. 500 tys. (w większości Polacy). Autor przedstawia rozwój kształtowanie się polityki władz litewskich na terenach przyłączonych pod koniec 1939 r. (pełny tekst artykułu obejmującego politykę rządu litewskiego w kwestii polskiej od września 1939 do czerwca 1940 r. znajduje się w zbiorach Biblioteki Instytutu Historii PAN). — (Z.F.)

Jan Obłąk, *Kult Matki Bożej Częstochowskiej w diecezji warmińskiej do roku 1939*, Studia Claromontana, [t.] 1, 1981, ss. 109—120 ● W syntetycznym szkicu autor zarysował rozwój kultu Matki Bożej Częstochowskiej od XVII wieku, kiedy to z inicjatywy fromborskiej kapituły katedralnej rozpoczęły się pielgrzymki do Częstochowy, aż po rok 1939. Przedstawił dzieje poszczególnych fundacji obrazów, zwłaszcza pochodzących z okresu rządów na Warmii biskupa Krzysztofa Andrzeja Jana Chryzostoma Szembeka (1724—1740). J. Obłąk omówił ważniejsze książki związane z kultem maryjnym, a znajdujące się w licznych księgozbiorach warmińskich. Artykuł kończy analiza publicystyki „częstochowskiej” na łamach „Gazety Olsztyńskiej” do 1939 roku. — (W.C.)

Wojciech Gromadecki (1906—1954). Oprac. Jerzy Oleksiński, *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1982, R. 25, z. 1—2, ss. 51—54 ● Sylwetka Wojciecha Gromadeckiego (14 V 1906, Sieraków, pow. Międzychód — 1 III 1954 Puszczyków pod Poznaniem) nauczyciela polskich szkół na Warmii i Pograniczu. W 1926 r. ukończył Seminarium Nauczycielskie w Czarnkowie i rozpoczął pracę w szkołach w Łabiszynie i Szubinie. Od 1931 r. zatrudniony był w Centrali Związku Polskich Towarzystw Szkolnych w Berlinie, a później w biurze Polsko-Katolickiego Towarzystwa Szkolnego w Olsztynie. W latach 1931—1934 był kierownikiem szkoły polskiej w Braswałdzie, a następnie (do 1938 r.) kierował szkołą polską w Olsztynie, gdzie prowadził jedyny na Warmii chór szkolny. W 1937 r. pracował równocześnie w szkole w Skajbotach. Tuż przed wojną kierował szkołą polską w Dąbrówce Wlkp. Po wojnie organizował szkolnictwo w powiecie trzcianeckim, a także kursy repolonizacyjne dla ludności autochtonicznej. W 1947 r. przeniósł się do Puszczykowa — pracował wówczas w placówce PCK w Poznaniu. — (Z.F.)

Jan Pradeni, *Z dziejów gminy żydowskiej w Kamieńcu Litewskim*, Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego, 1981, nr 1, ss. 3—19 ● Artykuł powstał na marginesie monografii Krzemieńca Litewskiego i starostwa kamienieckiego, którą autor przygotował do druku przed II wojną światową. Materiały archiwalne (akta Magdeburgii Kamienieckiej, Archiwum Kancelarii Generał-Gubernatorstwa w Wilnie, zbiory prywatne właściciela miasta Izaaka Gwirmana), które przebadał Pradeni, częściowo zaginęły w czasie wojny, co nadaje artykulowi dużą wartość informacyjną. Autor przedstawia akcję osiedlenia Żydów na terenie miasta oraz pozycję, jaką w nim zajmowali na prze-

strzeni od XVI w. (pierwsze wzmianki o pojawieniu się Żydów w Kamieńcu Litewskim) do roku 1939. Cennym uzupełnieniem są materiały statystyczne ilustrujące np. skład zawodowy mieszczan czy właściciele domów w mieście. — (Z.F.)

Stefan Rafiński, *W czterdziątą rocznicę śmierci prezesa Związku Polaków w Niemczech ks. dra Bolesława Domańskiego*, Przegląd Polonijny, 1980, R. 6, z. 1, ss. 95—102 ● Autor kreśli sylwetkę ks. Bolesława Domańskiego (1872—1939), który piastował najpierw stanowisko prezesa V Dzielnicy Związku Polaków w Niemczech (ziemia złotowska, Kaszuby i Babimojszczyzna), a od 9 lutego 1933 roku — prezesa całego Związku. Był on też współorganizatorem utworzonego w 1924 roku Związku Mniejszości Narodowych w Niemczech, a od 1928 roku wchodził w skład Rady Naczelnej Światowego Związku Polaków z Zagranicy. Artykuł przypomina zasługi ks. Domańskiego dla rozwoju szkolnictwa polskiego w Rzeszy, bankowości i spółdzielczości, harcerstwa i prasy (*Głos Pogranicza*). To właśnie na jego wniosek Kongres Polaków uchwalili 6 marca 1938 roku w Berlinie Pięć Prawd Polaków. — (J.P.)

Bernard Woltmann, *Polska kultura fizyczna na ziemiach etnicznie polskich w granicach Rzeszy (1919—1939)*, Przegląd Polonijny, 1980, R. 6, z. 1, ss. 89—94 ● Artykuł ukazuje dzieje polskiej kultury fizycznej i jej rolę w walce o zachowanie polskości w środowiskach ludności rodzimej na obszarach Polski przedrozbiorowej, które po I wojnie światowej pozostały w granicach państwa niemieckiego. Pod kierownictwem Związku Polaków w Niemczech mniejszość polska prowadziła walkę o zachowanie świadomości narodowej i samodzielnego bytu narodowego. Jednym z odcinków tej walki była działalność kulturalna: m.in. ruch śpiewaczy i teatralny, a także sport, rekreacja i turystyka. Zagadnienie to zostało zarysowane na podstawie szerokiej bazy źródłowej (głównie archiwalia).

Polacy w Niemczech zdołali stworzyć system pracy nad rozwojem fizycznym młodzieży. Pracą tą w IV Dzielnicy Związku Polaków w Niemczech (Warmia, Mazury i Powiśle) kierowali: Dominik Ochendał, Marian Cybiński, Feliks Nowakowski, Piotr Tattera, Franciszek Barcz i Czesław Gawroński. — (J.P.)

Z dziejów oświaty polskiej w Prusach Wschodnich i na Pograniczu w okresie międzywojennym. Materiały z sesji 24 kwietnia 1979 roku, (praca zbiorowa pod red. Tadeusza Filipkowskiego). Olsztyn 1981, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Olsztynie, ss. 236 ● Wydawnictwo dokumentuje dorobek sesji, zorganizowanej w 50 rocznicę powstania szkół polskich na Warmii, Mazurach, Powiślu, Pograniczu i Śląsku Opolskim. Na zawartość tomu złożyły się następujące materiały: Wojciech Wrzesiński, *Rola i znaczenie walki o szkołę polską pod rządami niemieckim w latach 1918—1939*; Jan Boenigk, *Jan Baczewski jego rola w walce o polską szkołę w Niemczech*; Otylia Groth, *Założenia i formy pracy polskich przedszkoli na Warmii i Powiślu*; Władysław Gębik, *Szkolnictwo średnie dla ludności polskiej w Niemczech*; Henryk Chałupczak, *Problem do-*

plywu nauczycieli do szkolnictwa polskiego w Niemczech; Władysław Ogrodziński, *Postawy obywatelskie nauczycieli polskich szkół na Warmii i Mazurach w latach 1929—1939*; Franciszek Piotrowski, *Wspomnienia z pracy w prywatnym szkolnictwie polskim na terenie Powiśla i Warmii w latach 1931—1939*; Florian Wichłacz, *Kilka refleksji z pracy nauczycielskiej na Powiślu*; Tadeusz Filipkowski, *Upowszechnianie wiedzy o przeszłości Warmii i Mazur w działalności oświatowej po 1934 roku.* — (B. Ł.)

Włodzimierz Borodziej, Tadeusz Cegielski, *Prusy i tradycja pruska w historiografii NRD*, *Kwartalnik Historyczny*, 1981, R. 88, nr 4, ss. 993—1002 ● Wskazując na zmianę stosunku NRD do tradycji pruskiej i wzmożone zainteresowanie Prusami oraz wybitnymi obywatelami tego państwa, przedstawiono zasługi badawcze powołanej w ramach Akademii Nauk NRD grupy roboczej „Geschichte Preussens” pod kierownictwem Ingrid Mittenzwei. Autorzy skoncentrowali się na dwóch wybranych przykładach prezentacji stosunków prusko-niemiecko-polskich przez tamtejszą historiografię. Omówili mianowicie naświetlanie zagadnienia udziału Prus w likwidacji państwa polskiego oraz stosunków między ruchem narodowym niemieckim i polskim (w pierwszym przypadku idealizacja i upraszczanie problematyki historycznej, powierzchowność ocen i brak pogłębionej analizy, w drugim natomiast ewidentnym błędem merytorycznym towarzyszy tendencja do zacierania drażliwych momentów w stosunkach wzajemnych). Historycy NRD interesują się głównie wewnętrznymi dziejami Prus ze szczególnym uwzględnieniem procesów społeczno-ekonomicznych, wykazując przy tym niepokojący brak zainteresowania dorobkiem polskiej nauki historycznej, wszechstronnie zajmującej się problematyką niemiecką. — (J. P.)

Bożena Beba, *Tradycja drobnomieszczańska w społeczności małomiasteczkowej Lidzbarka Welskiego*, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn 1982, ss. 142 ● Praca monograficzna poświęcona drobnomieszczańskiej tradycji Lidzbarka Welskiego, przyjawiającej się na różnych płaszczyznach kulturalnych: w życiu codziennym, postawach zawodowych, w rodzinie, w działalności instytucji społeczno-kulturalnych i w kulturalnych zainteresowaniach członków badanej społeczności. Drobnomieszczaństwo autorka wiąże z określonym stylem życia, odniesionym do konkretnej sytuacji społeczno-historycznej. Ten punkt widzenia stał się podstawą do stworzenia typowego obrazu kultury drobnomieszczańskiej, uwzględniającego specyfikę kulturalną ziemi pomorskiej. Analiza lat międzywojennych oparta została na trzech podstawowych cechach wyróżniających: roli i znaczeniu wartości materialnych, sposobie uczestnictwa w kulturze, modelu rodziny drobnomieszczańskiej. Te same cechy społeczności małomiasteczkowej odniesiono do czasów współczesnych. Pozwala to zauważyć dokonujące się zmiany wartości, stylu życia, aktywności mieszkańców oraz wpływy kultury masowej. Ostoją drobnomieszczańskiej tradycji stała się rodzina. Autorka ilustruje to przykładami, nie waha się przed ocenami, ukazując negatywne i pozytywne walory tradycji drobnomieszczańskiej dla spójności i funkcjonalności systemu społecznego i kultury. — (L. G.)

Antoni Czubiński, *Problematyka Prus jako przedmiot zainteresowań badawczych historiografii Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Przegląd Zachodni, 1980, nr 4, ss. 1—24 ● Autor podjął się skrótego przedstawienia dorobku historiografii polskiej w badaniach nad powstaniem, rozwojem i upadkiem państwa pruskiego. Omówił warunki materialne i organizacyjne badań prusoznawczych poczynając od końca XIX stulecia. Wyodrębnił pięć okresów w tych badaniach: koniec XIX wieku — 1918, 1918—1939, 1939—1945, 1945—1948 i 1948—1979. Na tym tle scharakteryzował szczegółowy dorobek naukowy uczonych polskich, prezentując ważniejsze prace i dokonując ich oceny. — (W. C.)

Henryk Dąbrowski, *Rozwój ośrodków gminnych województwa olsztyńskiego na tle zmian w zagospodarowaniu przestrzennym*, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn 82, ss. 120 ● Autor podjął się omówienia warunków rozwoju ośrodków gminnych oraz odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu wykształcony system tych ośrodków może stanowić trwałe ogniwo całego układu osadniczego wsi. W tym celu sięgnął do historycznych uwarunkowań przemian w osadnictwie oraz ukazał współczesne funkcje obszarów wiejskich. Wysuwając tezę o utrwalaniu się podziału osadnictwa na miejskie i wiejskie, H. Dąbrowski szuka przyczyn tego zjawiska. Przegląd zaś czynników kształtujących tendencje koncentracji i dekoncentracji w osadnictwie wiejskim miał na celu uwidocznienie sił rozwojowych jednostek osadniczych (typu wiejskiego). Te wstępne analizy pozwoliły w dalszych partiach książki na ukazanie społecznych i gospodarczych funkcji ośrodków gminnych oraz warunków ich rozwoju. W związku z tym dokonano stosownej typologii uwzględniającej poziom wyposażenia poszczególnych ośrodków gminnych w urządzenia usługowe i zanalizowano przykładowo potrzeby inwestycyjne ośrodków gminnych województwa olsztyńskiego. — (L. G.)

Louis F. Helbig, *Fünfundreissig Jahre Literatur der Vertreibung. Versuch einer Bilanz 1945—1980*, Deutsche Studien, Jg. 18, H. 71, Lüneburg, September 1980, ss. 234—250 ● Autor przeprowadza opisowy przegląd wybranych pozycji piśmienniczych (z uwzględnieniem również problematyki Prus Wschodnich oraz autorów pochodzących z tego terenu) w podziale na: dokumentacje, dzienniki, relacje, kroniki, teksty pisane dla środków masowego przekazu (Medienliteratur), teksty religijne, utwory, których głównymi bohaterami są kobiety i matki, poezję, literaturę regionalną i gwarową, refleksje na temat pobytu na terenach należących obecnie do Polski (Rückbesinnung und Wiederbegegnung) — powieści o wypędzeniu. Koncentrując się na piśmiennictwie powstałym w Republice Federalnej Niemiec autor uwzględnia też niektóre utwory napisane i wydane w Niemieckiej Republice Demokratycznej, o ile pasują one do przyjętych przez niego założeń i kryteriów oceny. — (E. M.)

Jerzy Kozeński, *Dzieje Prus w najnowszych opracowaniach opublikowanych w Republice Federalnej Niemiec*, Roczniki Historyczne, 1981, R. 47, ss. 169—190 ● Autor odnotował ważniejsze pozycje historyków niemieckich zajmu-

jących się problematyką Prus. Jego zdaniem jest to literatura różnej wartości, w której zanika już koncentrowanie się na rzekomej misji dziejowej Prus realizowanej przez Hohenzollernów. We wszystkich charakteryzowanych książkach autorzy zaprezentowali słabą znajomość spraw polskich, niektórzy z nich w ogóle ich nie tknęli. Przykładem takowej publikacji jest książka pórra E. J. Feuchtwangera o historii Prus. Niewielką wartość, zdaniem Kozeńskiego, prezentuje praca Barbary Beuys, *Der Grosse Kurfürst. Den Mann der Preussen schuf. Biographie*, Reinbeck 1979. Podobnie ocenił syntezę Sebastiana Haffnera, *Preussen ohne Legende. Ein Sternbuch*; Bildteil von Ulrich Weyland, Hamburg 1979. Na uwagę zasługuje jedynie najnowsza synteza Prus autorstwa historyka brytyjskiego H. W. Kocha, *Geschichte Preussen*, München 1980. Koch odnotował jako jedyny z omawianych autorów w swej książce dwie prace historyków polskich Karola Górskiego i Mariana Biskupa wydane w języku angielskim i poświęcone Zakonowi Krzyżackiemu. — (S. A.)

Janusz M. Kupczyk, *Próby współpracy organizacji polonijnych w RFN*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, 1981, nr 4, ss. 561—572 ● Po II wojnie światowej w środowisku nowej emigracji polskiej w Niemczech Zachodnich działało kilkadziesiąt organizacji o różnorodnym charakterze i profilu. Reaktywowano także organizację „starej” emigracji — Związek Polaków w Niemczech, w którym na tle stosunku do Polski Ludowej doszło do rozbitcia. Wynikiem było utworzenie przez grupę „prokrajową” w 1952 r. w Hamburgu Związku Polaków „Zgoda”. Spory międzyorganizacyjne uległy złagodzeniu w latach 1953—1954, a pierwsze dążenia zjednoczeniowe ujawniły się w 1957 r. prowadząc do powołania Międzyorganizacyjnego Komitetu do Spraw Szkolnych oraz podjęcia wspólnych działań prawnych w celu odzyskania przedwojennego majątku ZPwN. Ponowne próby podjęto w związku z obchodami 100-lecia Polonii niemieckiej oraz obchodami milenijnymi w Polsce. Kolejne rozmowy odbyte w marcu i maju 1974 r. oraz uroczystości 25-lecia Związku Polaków „Zgoda” potwierdziły wolę współpracy obu organizacji, której materialnym dowodem stała się pomoc krajowi zimą 1980/81 r. — (T. B.)

Kwidzyn. *Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1982, ss. 424 + 3 mapki. Praca zbiorowa pod red. Andrzeja Wakara ● Książka składa się z czterech części: wstępnej — zawierającej omówienie środowiska geograficznego (Kazimiera Kaczor), nazw fizjograficznych (Alfons Lemański), pradziejów (Mieczysław Haftka). Część druga w układzie chronologicznym prezentuje dzieje Kwidzyna (Jan Powierski — *Sredniowiecze*, Wacław Odyniec — *Czasy nowożytnie*, Alfons Lemański — *Drukarnia Kanterów w Kwidzynie i jej wydawnictwa w języku polskim*, Bohdan Koziełło-Poklewski — *Pod znakiem Rodła*, Władysław Gębik — *Polskie Gimnazjum w Kwidzynie*, Alfons Lemański — *Zabytki i Zofia Dudzińska — W Polsce Ludowej*). Część trzecia poświęcona jest dziejom Gardei (Jan Powierski — *Sredniowiecze*, Wacław Odyniec — *Czasy nowożytnie* i Alfons Lemański — *W Polsce Ludowej*). W części czwartej ukazano dzieje wsi (Alfons Lemański, Wacław Odyniec i Jan Powierski), rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo (Jan Rzeszutek) i walory turystyczne (Alfons Lemański). W aneksie zamieszczono: alfabetyczny wykaz miejscowości

okolic Kwidzyna, tablicę chronologiczną oraz bibliografię, streszczenia w językach angielskim i niemieckim, indeksy oraz mapy fizyczne i administracyjne Kwidzyna i okolic oraz plan Kwidzyna. — (B. Ł.)

Piotr Lippóczy, Tadeusz Walichnowski, *Przesiedlenie ludności niemieckiej z Polski po drugiej wojnie światowej w świetle dokumentów*. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Zakład Naukowo-Badawczy Archiwistyki. Warszawa-Łódź 1982, ss. 348 ● Rokowania i deklaracje z czasów wojny w sprawie wysiedlenia Niemców z Europy środkowowschodniej doprowadziły do zgody aliantów na wysiedlanie jako zasadę polityki Narodów Zjednoczonych wobec pokonanych Niemiec i problemu niemieckiego w Europie. Ostateczne decyzje w sprawie granicy polsko-niemieckiej i przesiedlenia ludności niemieckiej zapadły w Poczdamie 2 sierpnia 1945 r. Zastosowanie samej zasady wymagało dalszych uzgodnień Sojuszniczej Rady Kontroli Niemiec, oraz zainteresowanych stron, których wynikiem było określenie obszaru wysiedlenia i przesiedlenia, co uzależnione było od sprawy nowych granic i podziału Niemiec na strefy okupacyjne, oraz podjęcia skomplikowanych prac administracyjno-organizacyjnych. Publikacja stanowi wybór podstawowych dokumentów dotyczących przesiedlenia ludności niemieckiej z Polski po II wojnie światowej na mocy Umowy Poczdamskiej, które zgrupowano w czterech podstawowych częściach. Pierwsza — zawiera podstawowe porozumienia między państwowe oraz korespondencję dyplomatyczną, tyżące prawnomiedzynarodowych podstaw przesiedlenia ludności niemieckiej z Polski. Druga — ważniejsze dokumenty polskie określające zasady organizacji przesiedlenia w świetle przepisów prawa polskiego. W części tej znajduje się „Sprawozdanie kierownika punktu zbornego PUR w Mrągowie z przebiegu organizacji transportu z przesiedleńcami niemieckimi z powiatu mrągowskiego” z 14 maja 1947 r. — dokument nr 39, oraz „Sprawozdanie kierownika punktu zbornego PUR w Lidzbarku Warmińskim z przebiegu akcji przesiedlenia ludności niemieckiej” z 9 listopada 1948 r. — dokument nr 42. Część trzecia zawiera oceny międzynarodowe zasadności i realizacji przesiedlenia ludności niemieckiej lat 1944—1948. Czwarta — niemieckie opinie — przeważnie przesiedleńców — na temat przesiedlenia zawarte w listach, protokołach i oświadczeniach kierowanych do władz polskich. Publikacja stanowi pierwsze w Polsce opracowanie dokumentacyjne tego problemu. Zawiera 72 dokumenty publikowane w języku oryginalnym, a dokumenty obce dodatkowo w tłumaczeniu polskim. Wstęp i spis treści podano w pięciu wersjach językowych. Załączono także obszerną bibliografię prac dotyczących: przesiedlenia, prawnomiedzynarodowych ocen akcji, zachodniemieckiego ruchu przesiedleńców oraz ustawodawstwa przesiedleńczego, akcji łączenia rodzin. — (T. B.)

Barbara Michniewska-Szczepkowska, *Wpływ miasta Olsztyna na jego zaplecze wiejskie. Kształtowanie się strefy żywicielskiej*, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn 1982, ss. 235 ● Celem pracy było określenie w jakim stopniu najbliższy rejon miasta Olsztyna pełni dlań rolę bazy zaopatrzenia w podstawowe artykuły spożywcze. Analiza dostaw mięsa umożliwić uchwycenie powiązań Olsztyn z sołectwami gmin leżących w stre-

nie bezpośredniego wpływu miasta, a także w strefie malejących związków z miastem. Autorka daje kompleksową ocenę terenów podmiejskich z punktu widzenia wpływu warunków przyrodniczych na rolnictwo. Wydziela także mikroregiony przyrodniczo-rolnicze, uwzględniając w tym celu istniejące mikroklimatyczne. Wiele miejsca w książce poświęcono stosunkom demograficznym, zwłaszcza procesowi urbanizacji wsi oraz możliwościom zwiększania produkcji rolnej na drodze właściwej polityki zatrudnienia w zakładach województwa olsztyńskiego, które coraz więcej osób ze wsi odciążają od dotychczasowych zajęć. — (L. G.)

Monografia społeczno-ekonomiczna gminy Jonkowo w województwie olsztyńskim, pod redakcją A. Hopfera i A. Szyfer, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Akademia Rolniczo-Techniczna w Olsztynie, Olsztyn 1980, ss. 142 ● Monografia przedstawia gminę Jonkowo w pierwszych latach jej istnienia. Ma to stanowić podstawę porównań w celu dostrzeżenia zmian zachodzących w gminie, tempa jej rozwoju. Autorzy wykazują potrzebę przebudowy lub rozbudowy technicznego i społecznego wyposażenia oraz zagospodarowania obszaru gminy. Bliskość Olsztyna stwarza możliwości szerokiego udziału miejscowej ludności w korzystaniu z kulturalnych dóbr dużego miasta. Tym samym może mieć to znaczący wpływ na kierunki rozwoju gminy. Stawianie jednak takich hipotez wymaga dalszych, pogłębionych już badań, i książka stanowi niejako ich zapowiedź. — (L. G.)

Wojciech Muzyka, *Uczestnictwo studentów Olsztyna w kulturze. Studium monograficzne*, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Wydział Kultury Urzędu Miejskiego w Olsztynie, Olsztyn 1981, ss. 272 ● Autor zaprezentował wyniki badań nad poziomem przygotowania absolwentów Akademii Rolniczo-Technicznej i Wyższej Szkoły Pedagogicznej do przyszłej działalności zawodowej w kontekście aktywności społeczno-kulturalnej. Kulturę definiuje bardzo szeroko, uwzględniając osobisty stosunek człowieka do jej przejawów i analizując uczestnictwo w kulturze jako wskaźnik przygotowania młodzieży akademickiej do aktywnego i twórczego życia. Aktywność kulturalna środowisk akademickich związana jest — jak się okazuje — z ogólną aktywnością studentów, wyraźnie uzależnioną od typu szkoły wyższej, którą ukończył absolwent. W całokształcie oddziaływań uczelni można zaś dostrzec liczne mankamenty utrudniające wyrobienie u młodzieży otwartej i zaangażowanej postawy. Również organizacje młodzieżowe w szkolnictwie wyższym nie pozostają bez winy. Jednak zasadniczy wpływ na kształtowanie aktywności kulturalnej w badanych środowiskach — czego dowodzą prezentowane wyniki — można przypisać samym studentom, panującej tradycji (preferującej określone typy aktywności kulturalnej studenta) oraz poziomowi i charakterowi życia kulturalnego Olsztyna. — (L. G.)

Walter Schmidt, *Historia narodowa NRD a terytorialno-państwowe dziedzictwo historyczne*, Przegląd Zachodni, 1980, nr 4, ss. 59—65 ● W NRD rozwija się socjalistyczny naród niemiecki, tzn. naród, który pod względem swego

charakteru jest socjalistyczny, a pod względem pochodzenia jest niemiecki. Oznacza to ujęcie całej niemieckiej historii od powstania narodu niemieckiego jako etnicznej całości, bez zawężenia terytorialnego do Prus szczególnie lub do tych obszarów, które weszły w skład NRD, poprzez przebieg i wynik walk klasowych przede wszystkim niemieckiej klasy robotniczej. Jednocześnie wzrasta zainteresowanie własnym dziedzictwem historycznym Prus, Saksonii, Turynii i Meklemburgii ukształtowanym w przeszłości właśnie na terytorium należącym do NRD. Nie powinno to jednak prowadzić do ożywiania ściśle prowincjonalnych i terytorialno-państwowych tradycji. — (T. B.)

Społeczno-demograficzne aspekty migracji osób z wyższym wykształceniem na przykładzie województwa olsztyńskiego, pod redakcją J. Witkowskiego, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, Szkoła Główna Planowania i Statystyki w Warszawie, Olsztyn 1982, ss. 216 ● Uznając zjawisko migracji osób z wyższym wykształceniem za bardzo istotne z punktu widzenia ekonomicznego, społecznego i demograficznego — autorzy podjęli się próby ukazania przeobrażeń społeczno-zawodowych oraz związku migracji z innymi elementami ruchliwości pracowniczej. Problemami badawczymi stały się: częstotliwość migracji osób z wyższym wykształceniem z podziałem na różne generacje absolwentów wyższych uczelni; właściwości demograficzne i społeczno-zawodowe osób z wyższym wykształceniem; zmiany sytuacji społeczno-zawodowej towarzyszące migracjom i wpływające zeń korzyści; motywacje sprzyjające migracji z uwzględnieniem stadiów życia zawodowego; migracja jako czynnik ograniczający proces reprodukcji w rodzinach osób z ukończonymi studiami; przebieg migracji i jej związek z mobilnością pracowniczą.

Odpowiedź na powyższe zagadnienia informuje o rozmiarach i natężeniu migracji oraz jej przyczynach, co ma znaczenie przy planowaniu rozwoju miasta i regionu. — (L. G.)

Silke Steinberg, *Ostpreussische Schriftsteller heute. Erzählungen und Gedichte*, Düsseldorf 1977 ● Zbiór opowiadań i wierszy oraz reprodukcji prac artystów-plastyków, których autorzy urodzili się w Prusach Wschodnich lub związali z nimi część swego życia. Wydania podjęło się Staats- und Wirtschaftspolitische Gesellschaft e.V. w serii „Dokumente, Analysen, Kommentare”, Bd. 14, przedmowę napisał prezydent Wschodniemieckiej Rady Kultury Hans-Joachim von Merkatz, wstęp autorka wyboru. Na książkę składają się utwory następujących pisarzy: G. Papendick (*Der fremde Bahnhof, Hozheit in Wusserau*), P. Brock (*Ein Zauberer war Antek, Das Hohreithaus*), H. Bienkowski-Andersson (*Tanzstunden*), K. Felchner (*Ein Blick zurück, Im Garten unserer Jugend*), W. Adamson (*David und Goliath, Die Umstürzler*), E. Schwimmer (*Die Welt hat ihre Auswege, Die Kutschentochter*), R. M. Wagner (*Das Lied der Waidenflöte*), H. Eichen (*In den Dünen, Das Mädchen von den Kurenkähnen*), T. Ehlert (*Mutter und das Marjelchen, Tröstliche Vision, A. in. Der Au, Der Sängerkrieg, Das Vasenherz*), U. Enseleit (*Nähe vom Brot, Einsamkeit*), A. Surminski (*Wie der Tod nach Kalischken kam*), R. Geede (*Die lateinische Salbe*), B. von Berg (*Feierabend, Mütter*), H. H. Juschka

(... und der Zug fuhr nach Westen), E. Knorr-Anders (*Die Spinne, Der Hund in jener Stadt*), H. Panka (*Zwischenspiel*), M. Kudnig (*So Einer sich erbarmet, Frau Schurglies und das Herrschaftliche*), G. Kamin (*Das Bäumchen, Unterwegs*) H. Buchholtz (*Eine Wiege hat der Wassermann, Das Wiedersehen*), F. Kudnig (*Einmal, Baule und der Schmiedeteich*), A. Schukat (*Das Pölkke möt Siedefuppe*), E. Bork-Jakobi (*Urr verloren*), H. Gross (*Der König der Welse*), M. Brückner (*Ein Ständchen zum Geburtstag*), G. Fischer (*Wenn Wünsche wahr werden*), E. M. Sirovatka (*Der Hungerstreik*), E. Schneideri-Gercke (*Wanderer*). Reprodukowane są prace następujących artystów-plastyków: G. Wydra (*Fischer am Haff*), G. Meinke (*Zerstörtes Strandhotel*), U. Steffens (*Kleines Mädchen mit Teddy*), H. Sprenger (*Am Kurischen Haff bei Pillkoppen*), L. Plangger Popp (*Herbststurm*), E. Behrendt (*In voller Fahrt*), U. Enseleit (*Eule*), R. Hoffmann-Salpia (*Masurische Landschaft*), C. Tutas (*Salzburger Festspiele 1974*), H. Gramatzki (*Wintertag im Samland*), H. Fischere (*Sturm*), R. Buchard (*Überfahrt*). Uzupełnieniem tekstów i reprodukcji są krótkie notki biograficzne. — (E. M.)

Arno Surminski, *Immer wieder heimkehren. Eine Reise nach Ostpreussen 1979*, Deutsche Studien, H. 71, Jg. 18, Lüneburg, September 1980, ss. 289—292 ● Relacja z podróży odbytej przez autora z dwójgim dzieci przez Gozów-Bydgoszcz na Mazury, do Jegławek, miejsca jego urodzenia (w 1934 roku). Osobiste impresje uzupełnione są informacjami od osób, z którymi rozmawiał przede wszystkim na tematy gospodarcze i o stosunkach polsko-razdzieckich na pograniczu.

W spisie treści na wewnętrznej stronie okładki tekst ten nosi tytuł *Becuch in Jokehnen* — nawiązanie do tytułu jednej z powieści Surminskiego (*Jokehnen oder Wie lange fährt man von Ostpreussen nach Deutschland?*).

— (E. M.)

Szkolne izby i ekspozycje pamięci narodowej i tradycji szkoły w województwie olsztyńskim. Informator. Przygotował do druku Bohdan Łukaszewicz. Wstęp Stefan Czarnecki. Kuratorium Oświaty i Wychowania w Olsztynie. Olsztyn 1980, ss. 320 ● Zapoczątkowany alertem Naczelnika ZHP w połowie lat sześćdziesiątych ruch zbierania pamiątek doprowadził do założenia szkolnych izb pamięci narodowej i tradycji szkoły oraz wystaw o zróżnicowanej wartości. Informator w układzie alfabetycznym miejscowości podaje adres szkół i charakterystykę zbiorów 81 izb pamięci narodowej i tradycji szkoły oraz wykaz 83 wystaw, według stanu na 31 grudnia 1979 r. w województwie olsztyńskim. — (T. B.)

Anna Szyfer, *Spoleczność i kultura małego miasta. Studium na przykładzie Rynu, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie*, Olsztyn 1982, ss. 152 ● Studium jest etnograficzną próbą ukazania życia w małym mieście potraktowanym jako społeczność lokalna. Ryn to miasteczko, w którym wiele elementów tradycji kulturalnej jest swoistym pomostem między wsią a miastem. Rys historyczny sięga najstarszych dziejów Rynu. Jesz-

cze w pierwszych latach po wyzwoleniu miejscowość tę zamieszkiwało ponad 50% Mazurów, a rodowód tej części społeczności lokalnej ma istotne znaczenie w jej współczesnych przeobrażeniach. Obserwacje mechanizmów przemian w sferze kultury i stylu życia społeczności Rynu mają umożliwić analizy porównawcze z kulturą wsi podryńskich. Metodologiczna strona pracy — w intencji autorki — ma być modelowym przykładem badań społeczności lokalnych małych miast. Jest to o tyle istotne, że w Polsce do tej pory małe miasteczka nie znalazły należnego im miejsca w zainteresowaniach badawczych etnografów. — (L. G.)

Józef Słiwiński, *Lubawa. Z dziejów miasta i okolic*, Olsztyn 1982, ss. 384. ● Obok uwidocznionego na karcie tytułowej nazwiska J. Słiwińskiego współautorami są Bernard Standara (junior) i Edmund Standara. Monografia, z redagowanej przez Andrzeja Wakara serii Wydawnictwa „Pojezierze” *Z dziejów miasta i okolic*, ukazuje w układzie chronologicznym historię miasta i gminy Lubawa. Książkę uzupełniają załączniki: wykaz miejscowości z terenu gminy Lubawa, plan miasta, wykaz dawnych miar, wag i jednostek pieniężnych, spis biskupów chełmińskich z lat 1245—1785, „ojców” miasta Lubawa od 1920 roku, tablica chronologiczna, streszczenia w językach angielskim i niemieckim, bibliografia, indeksy nazw i miejscowości. — (B. Ł.)

Wiadomości Bartoszyckie. Wydanie jubileuszowe dla upamiętnienia 650-lecia miasta Bartoszyce. Społeczny Komitet Obchodów 650-lecia Bartoszyce. Redakcja Celina Wiszniewska, Henryk Szyszlak, Cezary Suprun. Bartoszyce wrzesień 1982, ss. 103. ● Jednodniówka zawierająca: szkic historyczny dziejów miasta i powiatu, relacje i wspomnienia, zarys informacyjny o strukturze cywilizacyjnej, próby literackie. Zamiarem autorów jest oddanie klimatu współczesności miasta i jego okolic a tym samym pasji ludzi przywiązanych „do swego miejsca na ziemi”. — (T. B.)

Tadeusz S. Wróblewski, „*Ostforschung*” a problematyka integracji społecznej „nowych” przesiedleńców w RFN, *Przegląd Zachodni*, 1980, nr 5/6, ss. 141—158 ● Pracownicy zachodniemieckiej Ostforschung uczestniczą w szeroko zakrojonych badaniach poświęconych problematyce integracji przesiedleńców z Europy wschodniej, a przy tym „nowi” przesiedleńcy stanowią dla badaczy Wschodu poważne źródło informacji i wiedzy o krajach socjalistycznych, stanowiąc jednocześnie „próbkę” społeczeństw tych państw. Autor dokonuje przeglądu głównych konstatacji coraz liczniejszych w ostatnich latach studiów oraz dyskusji trwającej od 1977 r. na łamach miesięcznika „Osteuropa”. Konieczność prowadzenia tych badań spowodowana jest trzykrotnym wzrostem liczby „nowych” przesiedleńców od 1975 r., przy czym aktualne i przyszłe warunki startu życiowego przesiedleńców w RFN, zdaniem autorów niemieckich, kształtują się niekorzystnie. Ich wyizolowanie i nieufność ludności „miejscowej” wskazują na konieczność uelastycznienia działań państwowych, by proces socjalizacji, w części hamowany nierealistycznymi wyobrażeniami przesiedleńców o warunkach życia, był trwały. Sukces życiowy i konsumpcja sta-

ją się często negatywnym elementem integracji, która jednak w płaszczyźnie społecznej staje się wyraźna. Oznaki wynarodowienia, brak jednoznacznego poczucia ojczyzny oraz swoista apolityczność przesiedleńców stawiają przed Ostersforschung zadanie kształtowania nowych postaw przesiedleńców poprzez uzmysłowienie związków Niemiec z Europą wschodnią. — (T. B.)

Z kart ruchu młodzieżowego na Warmii i Mazurach, 1982, nr 2, ss. 48. Wydawnictwo Zarządu Wojewódzkiego Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej w Olsztynie, redagują: Bohdan Łukaszewicz, Krystyna Nowosielska ● Zawartość: Roman Sławiński pisze o Związku Młodzieży Demokratycznej w województwie olsztyńskim w latach 1945—1948 (s. 3—15); Bohdan Łukaszewicz w *Materiałach do dziejów Związku Młodzieży Polskiej na Warmii i Mazurach* przedstawia większe fragmenty „Księgi protokołów Zarządu Koła Szkolnego ZMP przy Państwowym Liceum Pedagogicznym w Mrągowie”, które to liceum odegrało znaczną rolę w procesie przywracania Polsce ludności mazurskiej (ss. 16—31). Ponadto zamieszczono dokumenty działalności Komisji Historycznej ZW ZSMP w Olsztynie.

Z kart ruchu młodzieżowego na Warmii i Mazurach, 1982, nr 3, ss. 66. Wydawnictwo Zarządu Wojewódzkiego Związku Socjalistycznej Młodzieży Polskiej w Olsztynie, redagują: Krystyna Nowosielska, Bohdan Łukaszewicz ● W numerze pomieszczono Tamary Wajsbrot bibliografię ruchu młodzieżowego na Warmii i Mazurach w latach 1945—1965, opracowaną na podstawie prasy olsztyńskiej, „Bibliografii Zawartości Czasopism” i „Przewodnika Bibliograficznego”. Główny zręb bibliografii: zagadnienia ogólne, Związek Walki Młodych, Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, Związek Młodzieży Demokratycznej, Organizacja Młodzieży Towarzystw Uniwersytetu Robotniczego (OMTUR), Związek Harcerstwa Polskiego i Związek Młodzieży Polskiej.

Alojzy A. Zdaniukiewicz, *Gwary wileńskie w województwie olsztyńskim po trzydziestu latach (Stan i perspektywy badań)*, Acta Baltico-Slavica, 1982, t. 14, ss. 305—308 ● Gwary wileńskie, ukształtowane w warunkach współistnienia z językiem litewskim, białoruskim i (później) rosyjskim zajmują wśród gwar polskich szczególną pozycję. Tematem studiów językoznawczych winny się stać zwłaszcza gwary wileńskie, które po II wojnie światowej zostały przeniesione na teren województwa olsztyńskiego. Aktualny stan badań wyjaśnia jedynie rozmieszczenie na terenie woj. olsztyńskiego ludności pochodzącej z Wilenszczyzny (większe skupiska w strefie północnej, mniejsze w południowej). Do tej pory zebrano materiał gwarowy, z którego części sporządzono kartotekę (ok. 30 tys. kart informacyjnych). Jest to materiał ze 104 gmin (w większości woj. wileńskiego). Ogółem zbadać należy 111 gmin woj. wileńskiego, 98 gmin woj. nowogródzkiego i 28 gmin byłego przedwojennego woj. białostockiego. Celem badań jest przedstawienie aktualnego stanu tych gwar i porównanie go ze stanem przed przeniesieniem, a następnie sporządzenie słownika i atlasu gwar wileńskich. — (Z. F.)

Notki bibliograficzne opracowali: Stanisław Achremczyk (S. A.), Tadeusz Baryła (T. B.), Danuta Bogdan (D. B.), Wojciech Ciesielski (W. C.), Zbigniew Fras (Z. F.), Lech Gizelbach (L. G.), Bohdan Łukaszewicz (B. Ł.), Edward Martuszewski (E. M.), Jerzy Przeracki (J. P.), Krystyna Stasiewicz (K. S.).